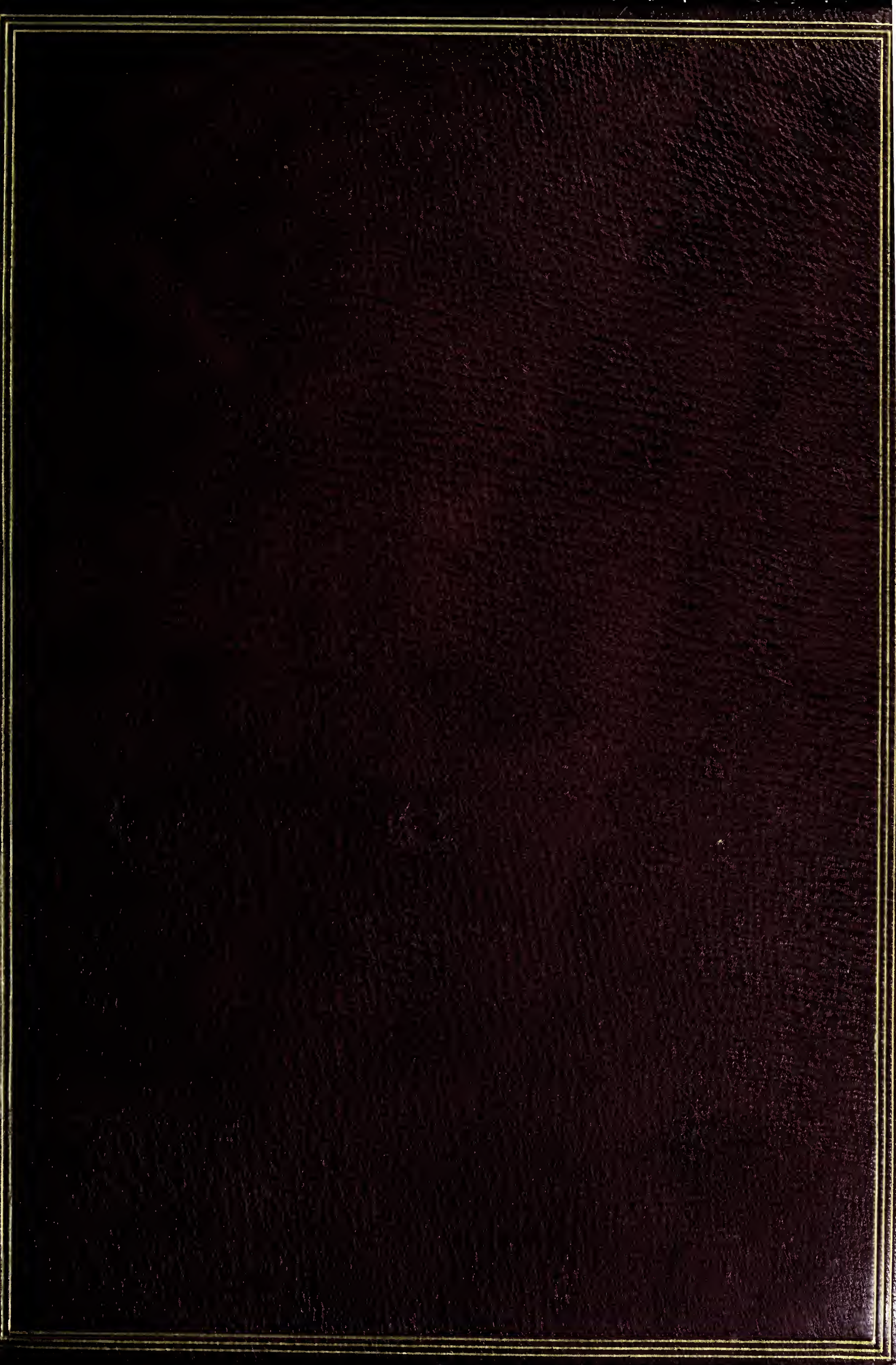
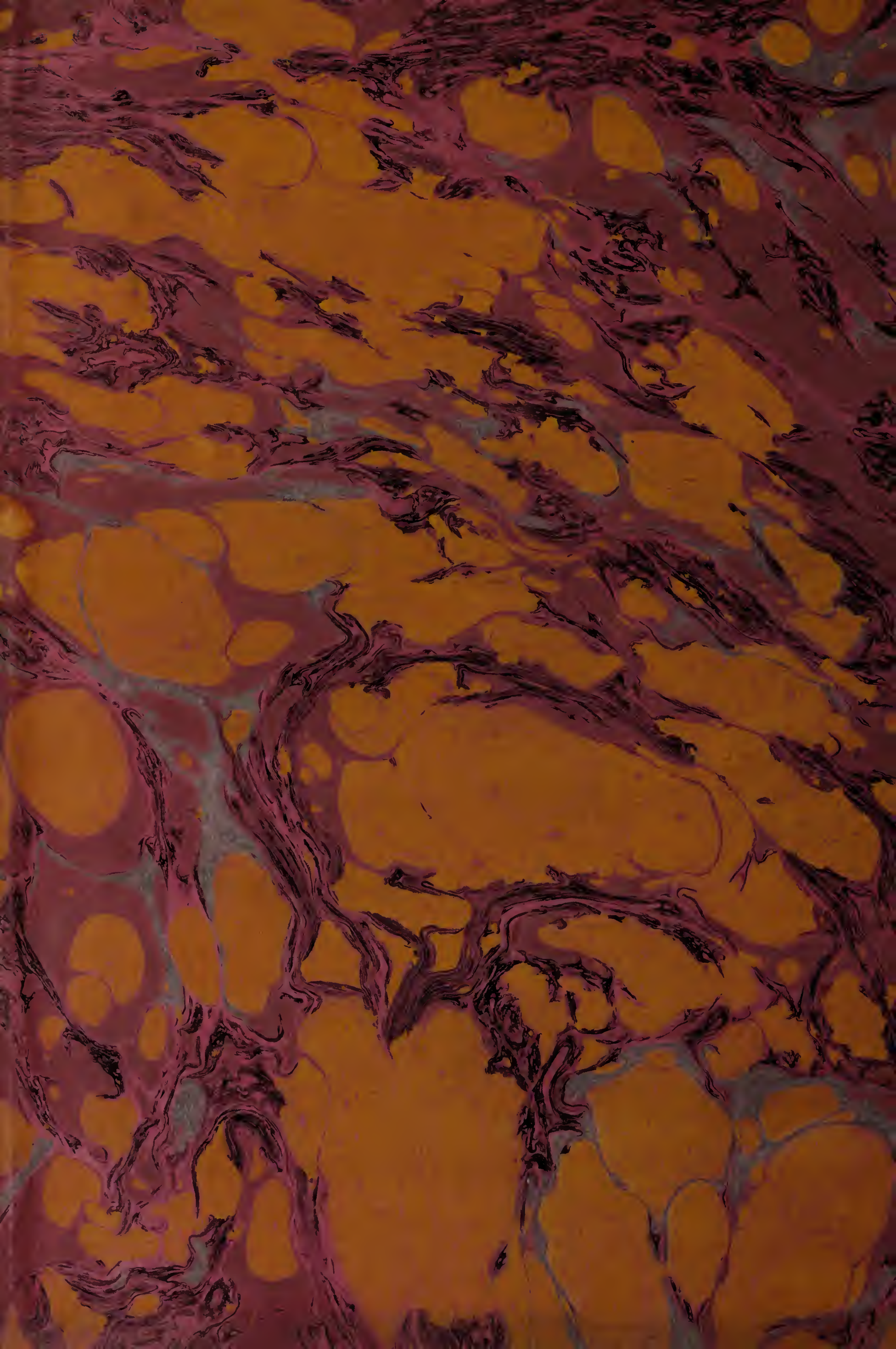
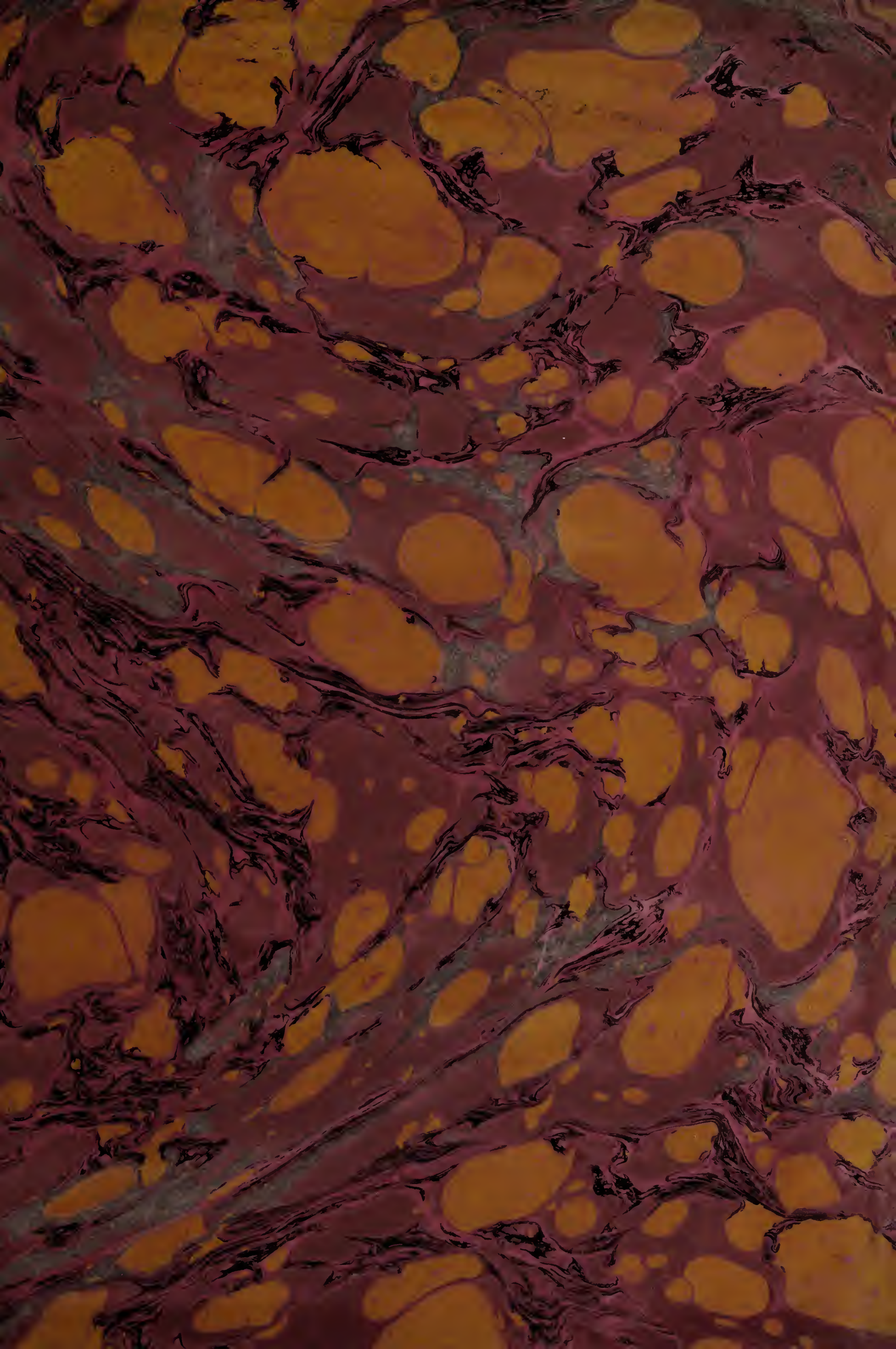

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

In quo forma ipsa Loci expressa, & ratio spectandi.

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Priuilegiis Cæsareo & Regio.

AD LECTOREM.

VM uniuerſam rem Spectaculorum veterum illuſtrare ſtatuiſſem, Muneris inquam vtriuſque, tum Circi, & Scænæ; atque ad eam cogitationem parata mihi iam materia omnis & ſeges eſſet: valdè pro bono mihi viſum, imò neceſſario, de Locis ipſis eorumq; formâ quædam prædici. Nam cùm ratio tota ludorum innexa iis & apta ſit: fit omnino, vt qui illa non capiat, iſtos parùm firmiter teneat, & caligans hæſitánſque neſciat, etiam quæ ſcire ſe arbitratur. Itaque cùm libros meos De Gladiatoribus iam emiſiſſem, non ſine caueæ Senatoriæ & Equeſtris aliquo plauſu; illos De Venatione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vides, De Amphiteatro, priùs contexui: in quo imago, facies, habitus omnis Arenæ expreſſus, quà ſtilo meo, quà penicillo. Nam nec formas & imagines operum neglexi. etſi fateor, maiorem me rationem rituum duxiſſe, quàm Architecturæ. Illis enim hæc noſtra ſeruiunt & prælucent, vt illos cenſemus ſcriptoribus priſcis. Tamen nec Architectura ſpreta à me prorſus, quatenus ea quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur, ſiue admirationem. Sed quidquid hoc eſt operæ, feriatum id mihi & verè ludicrum fuiſſe, non nego. Vix enim duodecim dierum tota iſta ſcriptio & meditatio eſt: quos lege ac more ſepoſitos à ſeriis publiciſq; Lectionibus, transferre mihi viſum ad hanc curam. Nec adfirmatione

aliâ res eget. ipſum ſyntagma oſtendet, non eâ curâ ac cultu fortaſſe, quo quædam è meis. Sed quid opus, aut neruos in remiſsionibus intendere? aut ſeriò tractare ludos? Mihi (licet Inuidiâ audiente & gemente hoc dicam) non iſta, non alia ex Antiquitate tractare nimis arduum: ad quæ explicanda otium fortaſſe aut voluntas deeſſe mihi poterit, vix facultas. Nec placeant ſibi nimis, qui neſcio quid tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor aliûs ſtudij iam incendit, & acri quodam thyrſo pectus mihi percuſsit alta illa Diua. Sapientiam intellego: cuius meracos puróſque fontes nunquam erit vt nimis miſceam aut diluam mitioribus iſtis ſuccis. Adhibebo tamen: ſed vt luſum, non vt curam; vt acceſsionem, non vt opus. Quem eumdem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salue.

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRO LIBRI

CAPVT PRIMVM.

Dialogi occasio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendidæ eius ruinæ.

CVM Romæ adolescens admodum agerem, lustrandæ & noscendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit sanè vtilis cum Nicolao Florentio, populari nostro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam spernet, veræ modestiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo statim & adspectu ipso elucebat; hæc, secreta magis & recondita, nec eruenda nisi in consuetudine aliquâ & vsu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non nisi attritu & experiendo apparent: sic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo insita, foràs non spectat aut pendet. Alienus enimuerò hic noster ab omni ambitione siue typho, Batauâ quadam simplicitate agebat: quique scire ipse, quàm sciri, nosse multa, quàm à multis nosci præoptabat. Sed cumprimis illi studium & scientia locorum, monumentorumque veterum: quæ curiosè iam aliquot annos lustrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priscis, prisca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Vrbis, sed Italiæ, eximium fuisset: & ex leuibus quibusdam errantibusque vestigiis, mirum quàm sagaciter perueniebat ad cubilia ipsa rerum. Cum hoc igitur viro & sermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cùm studio quodam Antiquitatis incensus (cuius amor, vt, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) sæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc thesauro. Quod ipsum accidit die quodam æstiuo pomeridiano, cùm ego eum statim à prandio (vnà enim fueramus)

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, nō iactabunda.

mus) manu prendens, Imúsne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni nostro more, inquam, per colles istos ambulatum. Ille paullò adductior, At solem hunc non vides Lipsi? inquit. quem scire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum risu, De sole securus es, meâ quidem caussâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox sumptis palliis exiuimus, & præter Vipsanij Pantheon transgressi, collem Capitolinum adscendimus, descendimus: tandemque per Forum Ro. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, euersæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipse gentis.

Sol Romanus noxius insuetis.

* *Amphitheatro Titi.*

Roma sæpius euersa, non periit.

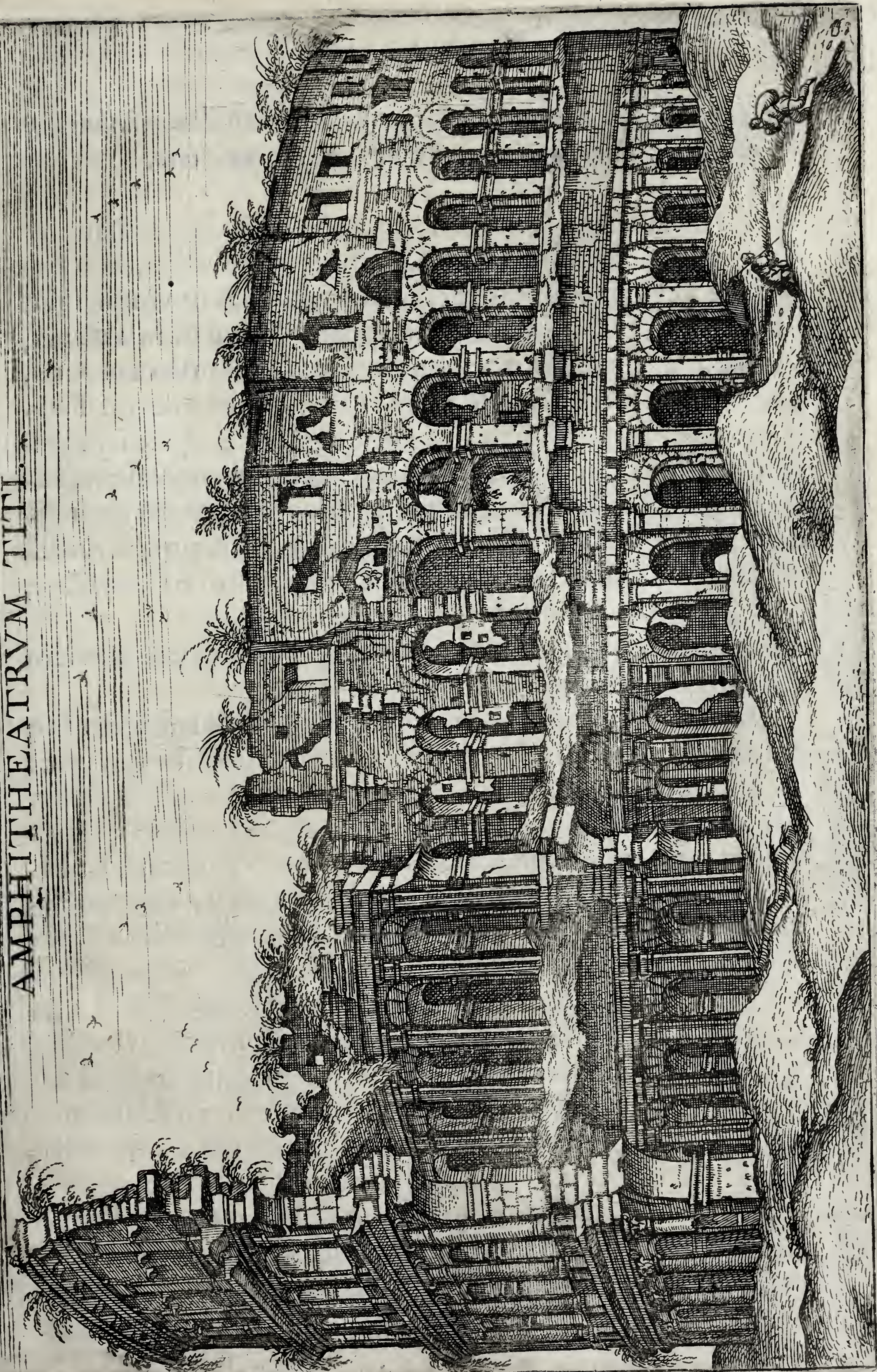
* *id est, Mars.*

Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis
Æternum potuit hoc abolere decus.

vt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisci splendoris. Ex parietinis ecce istis, & ex lapidibus, imago statim animo oboritur vrbis, quæ vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam distinctiùs lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquiliæ sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullò longiùs, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cùm diceret ille sedulò atque indicaret, ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduersum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itáne aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut fascinauit, eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

Tacita quædam maiestas ruinarum.

Amphitheatri se mirata moles.

AMPHITHEATRVM TITI

CAPVT II.

Ad Amphitheatri descriptionem aggreßio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisci corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane,

* Ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλήν σοι πάντ᾽ ἐρῶ:

quod sciuero quidem ego, poteroque. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego.

** A capite adusq. calcẽ cuncta edisseram.*

Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Colissæum, vt scis hodiè dicunt: prisci Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio * Cassius: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσεῤῥήθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est, ex eo, quòd sedes vndique in orbem habeat, sine vllâ scænâ.* At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ rep. dico) in * theatris ferè hæsit: sed sub Principibus, cùm gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisset, bono iure migrauit ad ista. Ammianus libro XXIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus spectaculis introiret.* Tertullianus contrà Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ sæuientis, &*

** Quia Neronis cũ capite Colossus in vicinia.*

Trina nomina eius ludicri loci.

* Lib. XLIII.

Cauea à cauo dicta priscis.

** Et vix aliter apud Ciceronem ac veteres.*

At nouis pro ipso Amphiteatro.

tis, & Scenæ lasciuientis? Vbi cùm sæuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa*
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

*Funera autem ad Scænam referri non possunt.

Idem iterùm de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

Inde ad consessum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.* Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterùm qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtrâque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum *Caueâ.*

Caula, *pro* caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eumdem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixêre vulgò, scilicet quia is locus desabulari solet, & arenâ sterni in vsum pugnæ. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pauimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecere igitur; quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subitò efferato:

Caussa insternendæ arenæ.

Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuus & infelix furiali dente peremit.
Martia non vidit maius Arena nefas.

Quam per pueros quosdam, nō sine lusus specie, renouabant.

Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi

quòd quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæsitâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium vsum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum sternendi, vt sit in commendatione & candor.* Nec scio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cùm de Gladiatorum spectaculo scribit:

Arena à lapide abrasa.

Altera tresque super rasâ celebrantur arenâ.

Rasam enim arenam ingerunt hîc consensu fidi & prisci libri, nec caussam adiectionis aliam facilè inuenio ab istâ. Nisi si Rasa ideò, quia superficies illa æquabilis, tersa vento & velut rasa. At Principes interdum, arenæ loco, instrauere minium aut chrysocollam. Plinius: *Visumque est Neronis Principis spectaculis Arenam Circi chrysocollâ spargi, cùm ipse concolori panno aurigaturus esset.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenses quosdam præcipuos, minio & chrysocollâ constrato Circo.* Sed hæc monstrorum aliquot dementia. quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis: voluerunt & calcare. Ceterùm Editorum vulgus contenti, vt dixi, arenâ. Inde ea vox passim pro certamine Amphitheatrali, proque ipso loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentiâ ac priora: sed fœminarum Senatorumque illustrium plures per Arenam fœdati sunt.* Iuuenalis:

E minio etiam, aut chrysocollâ.

Arena pro certamine & loco.

—— & municipalis Arenæ
Perpetui comites.

Suetonius: *Equestrem ordinem vt Scænæ Arenæque deuotum adsiduè proscidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quíue in Arenam, depugnandi caußâ, ad bestias intromissus fuerit.* Sed nónne & Circus & Stadium, inquies, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quotiensque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iurisconsultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantùm, aut cultro. id est, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vllo modo vxorem expellet, nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel* * *Arenarum spectaculis se* *probi-*

An eâ voce & Circus veniat?

Non videri

* Id est, vtriusque muneris.

probibente gaudentem. In quo vsum quemdam sermonis obtinuisse potiùs, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur*. Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, vbi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur*. id est, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullianus: *Scænicos, Xysticos, Arenarios illos amentissimos, quibus* * *viri animas, fœminæ autem illis etiam corpora sua substernunt*. Ita scribendus indubiè is locus: & significat pius & seuerus noster Censor, insaniisse in hoc genus hominum non vnam Faustinam. Nimirum, vt poëta ait, *--ferrum est quod amant*: imò telum. Nec alia, quod sciam, loci huius nomina. Nam eiusdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus nominibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium omnium dæmonum templum est*. Frustrà quæras hæc nomina. Scribo igitur, & distinguo: *asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur, quàm Capitolium. Omnium dæmonum templum est*.

Arenarij qui dicti.

* Vulgò scribunt, viri animas, fœminis aut illis.

Tertullianus declaratus.

Et correctus.

CAPVT IIII.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ inprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QVOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi* (Gladiatorium & Venatorium designat) *præsidem nouimus*. Cassiodorus, magis distinctè, sacra Dianæ Tauricæ: *Spectaculum*, inquit, *tantùm fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat*. Nec ab aliâ caussâ, Dianam pro ipsa Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Inter Cæsareæ discrimina sæua Dianæ.

Diana, pro ipsâ Venatione amphitheatrica.

Iupiter Latiaris.

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religiosissimâ Æneadarum vrbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud sæculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in vrbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Iupiter cùm Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:

Siue Stygius.

Quid puluis Caueæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?
Hæ sunt deliciæ IOVIS INFERNALIS, *in istis*
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

* *Ita distinguo & capio, non vt muneris Latiare appellet: sed vt Ioui Latiari fusum sanguinem in munere velit.*

*Funditur humanus * Latiari, in munere sanguis;*
Consessusque ille spectantum soluit ad ARAM
PLVTONIS *fera vota sui. quid sanctius* ARA
Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?

Mactatio horrenda, nec Romanorum cultu digna.

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor vt in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ: Lactantius ita adserit, ex sententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa sunt: ludi Scænici, Libero: Circenses, Neptuno.*

Tertulliani correctio.

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpêre. videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, satis. ad locum describendum redeo: cuius primum ortum & quasi natalem diu quæsiui frustrà. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc instituta, quàm quando Venatio ipsa. Quam posteriorem Gladiatoribus esse, & in Circi sede diu hæsisse: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, nisi fallor, haud diu ante tempora reip. desidentis: & quidem temporanea primùm, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilis) ligneam molem exstruxisse, quæ diducta, duo Theatra redderet, iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro XXXVI. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exstructum, corruisse cum multorum clade. Verba enim eius sic rescribam, libro XXXVII. Καί τι καὶ θέατρον πρὸς πανήγυρίν τινα ἐκ ξύλων ᾠκοδομημένον ἀνετράπη, καὶ ἄνθρωποι παμπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐκ Σύρων. ex quo interpres nescio quid perplexi expedit siue impedit potiùs, *ad ludos de Syris*. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam suggerit, libro V. *Dicet aliquis fortè multa theatra Romæ facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuisse. sed errabit in eo, quòd omnia Publica* LIGNEA *theatra tabulationes habent complures, quas necesse est sonare.* Et Cæsar ipse Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis: quod Dio Cassius adsignificare videtur fuisse inuenti noui. Libro XLIII. πολλοὺς, inquit, καὶ παντοδαποὺς ἀγῶνας ἔθηκε, θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν) προσερρήθη: *Multa & varia spectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis structo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd vndique sedilia in orbem habeat, sine scænâ) appellatum est.* Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκριώσας: & quia posteà memoria eius nulla. At sub Augusto, & Venatio val-

Ortus Amphitheatrorum nō liquidus.

* *Quas primo lib. I. De Venat.*

Curionis versatilis moles.

Cōiectura in Dione.

Lignea theatra & amphiteatra crebra.

Iulius Cæsar exstruxit.

Augustus fautor Venationi cruentæ.

tio valdè iam increbuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augescente luxu: siue potiùs, quia ipse ille Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: *Quodque est læti vel amæni animi, oblectabatur omni genere spectaculorum,* PRAECIPVE FERARVM *incognitâ specie & infinito numero.* Et ipse Augu-

Quot feras dederit suis muneribus.

stus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes se dedisse, QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET. QVINGENTA. Itaque statim Venationi tunc reperta propria & mansura domus. Amphitheatrum * exstructum è lapide, Augusti suasu, Statilij Tauri opibus & sumtu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλιος θέατρόν τι ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ κυνηγετικὸν λίθινον καὶ ἐξεποίησε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθιέρωσε: *Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & struxit suis impensis, & dedicauit.* Ait Dio disertè ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. Antiquarij igitur nostri quomodo non errant, qui locant id in monte Cœlio? Præsertim cùm & Victor in descriptione summariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij: sub quâ Martius campus.

** Anno vrbis DCCXXV. Tauri lapideum Amphitheatrum.*

Archęologi nostri, hîc archæi.

Hoc solum primumq. lapideum Amphiteatrum Romæ fuit, ad tempora Vespasiani. Nam quod Caligula struere cœperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero posteà magnificum in campo Martio erexit, fuit saltem è ligno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner. cap. XII. Fateor & Castrense quoddam Amphitheatrum fuisse, Regione * Esquiliis: quod P. Victor commemorat: sed cuius structor mihi irrepertus. nisi si is Tiberius Imp. fuit, qui idem struxit & Castra. Pompei Amphiteatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphitheatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri.* Quod non monerem, nisi præteritum etiam Hermolao.

Caligulæ imperfectum spectaculum.

Neronis item non diuturnum.

** Castrense Amphitheatrum, cuius ruinæ hodie Romæ.*

Correctus leuiter Plinius.

CAPVT

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortassè & Victor. Titus dedicauit id opus. posteà collapsum, & sæpe instauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vsu: donec ambustum fuit sub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τό τε Παλάτιον τὸ ὄρος σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον τοῦ Ταύρου ἐκαύθη: *Palatinus mons vniuersus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam restitutum posteà: (Victor id suadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, quod insistimus, quod manu oculisque tangimus: & quod iure miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab vmbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit, nouæ verbis: quod ab Aureliano, & post illum est. At veterem finitionem & limitem si inspicis: prope verum est Suetonij nota. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ & contaminatos veteri negligentiâ, purgauit suppleuitque.* Scribo & interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus. è quibus soli Senatui conuenire eum scio, nec tributum Equiti vnquam. Etsi de iustâ medietate tamen haud adfirmo: satis est circà fuisse. Struxit autem Vespasianus in consulatu suo octauo: id est, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inscriptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expressa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipse, non absoluit; struxit, non exstruxit. At Titus filius

Caussa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Vespasianus cœpit.

Labes elota in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo amplissimus.

Quãdo Vespasianus cœperit.

Titus id absoluit.

filius summam manum imposuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inscripsit, *Flauij Amphitheatrum.* etsi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: siue fauore quodam in illum, siue potiùs ex Romano ritu, quo receptum opera censeri à dedicante. Non satis consideratè igitur Eutropius & Cassiodorus, qui fecisse Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfecisse. *Biennio post*, inquit, *ac menses ferè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautusque veneno interiit.* Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet sententiam? scribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibusque:* vel, *Lautiisque.* Censeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpellat: vti Festus *Lautulas, Loca vbi lauandi vsum exercebant.* Durum hoc mihi ipsi videretur, nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatæ nouitatis phrasim. Atque hi duo soli Principes fecêre; alij refecêre, cùm casu aliquo læsum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius*, inquit, *Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templorum, de* thermis Titianis, de ædificatione Amphitheatri agere?* Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.

Victoris parum clara aut certa lectio.

Durus ipse, & ferrei styli scriptor.

Multi refecerunt Amphitheatrũ.

* *Quæ nescio an in Agellio restituendæ sint, li.* III. *cap.* I. Apud balneas Titias. *non autẽ* Sitias, *vt libri. Nec tamen adfirmo.*

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi situm. Martialis explicatus.

Altitudo Amphitheatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus* subsedit. Nam mole & æuo, magna hæc pondera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphiteatri*

moles

moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc orbem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphiteatrum*, inquit, *quod capit loca.* LXXXVII. ∞. Et de gradibus tantùm intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo superiore & circumiectis porticuum Aulis, non minus item spectarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: siue stantes, siue in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principalis, diuitiarum profuso flumine, cogitauit ædificium fieri, vnde* CAPVT VRBIVM *potuisset.* Et Martialis ante opera omnia orbis ponit, historicâ, non poëticâ fide:

Capacitas caueæ gradilis.

Ambitiosa satis laus, à Cassiodoro

Omnis Cæsareo cedat labor Amphitheatro:
Vnum præ cunctis fama loquatur opus.

A Martiali item.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum primum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies penè * centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat.

* Xiphilinus auctor.

Hîc vbi conspicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, Iam ardeo Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi explica veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem spectaculorum. Quorum cùm tam crebra mentio in omni genere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui sermonis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quo magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu serendum esse, non sacco toto.*

* τῇ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλακῷ.

CAPVT VIII.

Ingreßio in particularem Amphitheatri deſcriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Oualis oſtenſa. Calpurnius & Dio explicati. De ſolo Arenæ: in quo cloacæ ſiue ſpecus. & cui rei. Item de Portulis.

SED víſne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò ſedeamus etiam, ſi ita viſum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulq́ue ſedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis ſcit, inquam, ſi locum nunc non premam magnæ alicuius vmbræ? Florentius ſe quoque iam collocans, Id quidem facile, imò neceſſum eſt, inquit. Nam ad podium ſedemus, & in Orcheſtrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed ſpecta.

Arenæ huius, primùm, ſiue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorſum eſt, vt oculi tibi poſſint imponere: ſed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimenſio id adprobat: ratio ipſa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ ſcęnâ. At Theatrũ nõ iuſti hemicycli formâ, ſed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiamnunc oſtendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compoſitionem & figuram Caſſiodorus prælucet: *Cùm Theatrum,* inquit, *quod eſt hemiſphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quaſi in vnum iuncta duo* * *Viſoria, rectè conſtat eſſe nominatum.* Item Iſidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus theatris ſit factum. Nam Amphitheatrum rotundum eſt,* (non id quidem planè verum) *Theatrum verò ex medio Amphitheatro eſt, ſemicirculi figuram habens.* Ouidius clariſſimè:

—— ſtructoq́ue vtrimque theatro,
Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.

Ouo aptiſſimè comparat idem Caſſiodorus: *Oui ſpeciem,* inquit, *eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur ſpatium, & ſpectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam* PROLIXA ROTVNDITAS *vniuerſa colligeret.* Itemq́ue Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Et geminis medium ſe molibus alligat ouum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaq́ue alligari vult

Ratio fabricandi Amphitheatri.

Theatri ipſius quæ forma.

Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent.

* *Ita vertit Theatra, nec improprie aut durè.*

Oui formâ hæc loca.

Calpurnius illuſtratus.

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt ſententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique ſupino monte:

Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et ſinuata latus, reſupinis vndique ſiluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ ſinus ambit Arenæ.

Amphiteatrum valli cinctę in orbem mōtibus comparatum.

Nec verſibus iis aliâ luce opus, niſi ſi apud elucum. Dio Caſſius idem voluit, cùm montem quemdam cum Amphitheatro cōponit: ὥστε, inquit, Κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάσαι, ἐοικέναι. Habes vniuerſi huius caui formam; nunc aream vide. Ordiar enim cum architectis ab imo ſolo. Ea pura, ſine ſubſtructionibus aut ædificiis, libera tota ad curſum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non deſigno) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ ſacra Ioui Latiari. Prudentius id te docuit: ſi verſus eius audiſti nō iacenti aure. Iam ſub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet* Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult & ſuſtineri. An ipſe, an alius viderit, neſcio: ſi vera traditio, ambigam, fuerintne reipſa cloacæ ad exſugēdum educendumque humorem illum * ſtagnorum, prouidè ſtructæ: an potiùs cameræ quædam & ſpecus ſubterranei, ad cuſtodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas cenſuerunt. Siue etiam ad vſum aquarum, quas in Arenam occultè & ſub itò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cùm ferina magna vis cottidie in Amphitheatrū induceretur: quæri dignum eſt, quo loco eæ habitæ aut ſeruatæ. Non enim omnes ſimul emiſſæ. Si in ipsâ areâ vſpiam: artarint locum. ſi extrà: quomodo eæ ſtatim perductæ, aut quî ad manum? Mea quidem opinio ſit, partim ſubterraneos cauos fuiſſe, in quîs recondere̅tur ſub ipſos ludos: partim depoſitas eas in caueis ſub interiore iſtâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggeſta & obruta) ſed Veronæ clariſſimè: vbi vtrimque* octo, niſi fallor, ſub ipſo iſto Podij muro. At non eæ certè ad ſpectantium vſum: quia in Arenam tantùm conducunt, non ad ſubſellia aut gradus.

Arenæ area tota libera.

Niſi quòd Ara in eâ Ioui.

Cloacę ſubterraneæ.

* *Lib. I. De mirabilibus Vrbis*

Ad quem vſum eæ fuerint.

* *Nam in ſtagnis Neronis ſtructum Amphitheatrum.*

Feræ quomodo ſub ipſam pugnam adſeruatæ.

Portulæ in imo muro.

* *Duæ enim aliæ aduerſæ inter ſe, ſed grandiores & veræ portæ.*

CAPVT IX.

De Specubus ſubterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut ſententia eruta. Portæ in caueis, & Plauto lux. Emiſſio ferarum, & immiſſio.

ET de Specubus quidem ſiue cryptis, valdè ſententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium ſcripſit. In quo de Amphitheatro Veronenſi, ſic tradit: *Et nunc conſpicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis ſaxis vndique ſtructus, & vt ita dicam perfilatus. cùm intus* CVBATIS *&* ANTRIS *multiformiter redimitus ſit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorſus quidem fracto & mutilo, ſed ex quo tamen non obſcurè elicio quod facit iſtuc. Ait de Cenſoribus, locaſſe eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas, &* dam, & metas trans * &* CAVEAS FERREAS *pe* intromitterentur.* In Circo, vt ſcimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius Caueas ferreas exſtructas, per quas beſtiæ (ita enim ſententiam fuiſſe ſuſpicor, ſi non verba) intromitterentur in Arenam. Nec de aliis Caueis Statius II. Silu. in Leone manſueto:

Caueæ primæ è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad eam rem.

Statius explicatus.

—— ſtat cardine aperto
Infelix Cauea, & clauſis circum vndique portis
Hoc licuiſſe nefas pauidi timuere Leones.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum ſunt: vel potiùs iſtæ Amphitheatrales, de quibus diſſero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad beſtias emittendas, in Perſâ:

Portæ in caueis.

Plautus explicatus.

Vbi quid credideris, citiùs extemplò à foro
Fugiunt, quàm ex portâ ludis cùm emiſſu'ſt lepus.

Quem locum totum ſilentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum eſt) non lucem, ſed vmbram ſæpe facit noſtro Vmbro. Neſcio an Ammianus de iſtis, libro XVIII. *Maximinus effudit genuinam ferociam: ſicut ſæpe faciunt Amphitheatrales feræ, diffractis tandem ſolutæ poſticis.* An *portulis* ibi aliquis legat? ſed audax ſit, non muto. Oſtia videtur Varro adpellaſſe, De Re ruſt. *Oſtium habere debet humile & anguſtum, & potiſſimùm eius generis quod cochleam appellant. vt ſolet eſſe in caueâ, in quâ* (verius fortaſ-

fortaſsè, *è quâ*: non enim certè in ipſa Caueâ pugnabant; niſi ſi Caueam capit, pro toto Amphitheatro) *tauri pugnare ſolent.* Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiſcus in Probo: *Neque erat beſtiarum impetus ille, qui eſſe Caueis egredientibus ſolet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatiſſimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidiſſet vxori eius, ſurripi quaſi ad leonem venditorem iuſſit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur poſt pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi rotarumque verſata facies leonem redigit in Caueam.* Sed & Portulas eaſdem ad hunc vſum accōmodare Vopiſcus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immiſſi deinde per omnes Aditus ſtruthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hîc ego, Sed nónne etiam, mi Florenti, iſta de Caueis itinerariis accipi poſſint, in quibus feræ clauſæ & tranſuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè deſcribit, III. De laudib. Stilic.

Leuiter Varro correctus.

Emittere feras.

Item immittere.

Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clauſa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. *fabri nec tigna polire*
Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis
Frondentes CAVEAE. *ratibus pars ibat onuſtis*
Per freta vel fluuios. exſanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.

Itaq. potuêre in Specubus aut Fornicibus, deponi in hiſipſis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex argento & auro, per ſplendoris ſpeciem, ſæpe factas. Sed pergamus in ipſo loco noſtro deſcribendo.

CAPVT X.

Aliter atque aliter ſolere ornari hanc Arenam. in modum ſiluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiſcus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc ſolens & vulgata Arenæ facies: cui non nego comptum aliquem nouitium ſæpe additum, & colorum quoſdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitioſis Editoribus excogitabantur, vt ſtudia ſpectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuêre, qui arboribus hoc planum

Ambitioſa Editorum inuenta.

conſererent, & Arenam totam verterent in ſiluam. ſcilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Audax inuentum. & quod non meliùs tibi expreſſerim, quàm ipſis Vopiſci verbis, in Probo: *Venationem ampliſſimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem ſpectaculi fuit tale. Arbores validæ per milites radicitus vulſæ, connexis longè lateque trabibus adfixæ ſunt. terra deinde ſuperiecta: totusque Circus ad ſiluæ conſitus ſpeciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clauſulâ cenſeo legas, *gratiam noui viroris*. Quomodo enim, *nobis*? nec Vopiſcus ipſe certè inter ſpectatores fuiſſe ſignificat: quod abnuit ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitaſſe idem etiam priuatum. Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæſturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrſos vno die mille. Exſtat ſilua eius memorabilis, quæ * picta eſt in domo roſtratâ Cn. Pompeij, quæ ipſius & patris eius & proaui fuit.* Sed & in Titi ſpectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Arbores in arenam inlatæ.

Vopiſci correctio.

Capitolinus explicatus.

* Munera enim pingi ſolere, docui lib. I I. Satur.

Quidquid in Orphæo Rhodope ſpectaſſe Theatro
Dicitur, exhibuit Cæſar arena tibi.
Repſerunt ſcopuli, mirandaque ſilua cucurrit
Quale fuiſſe nemus creditur Heſperidum.

Imo æmulabantur id iam in prouinciis: atq. Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu deſcribit. *Erat*, inquit, *mons ligneus ad inſtar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit, ſublimi inſtructus tabulâ*, liber ſcriptus quem à Giſelino meo ſum nactus, *inſtructus fabricâ*, rectiùs refert) *conſitus viretis & VIVIS ARBORIBVS, ſummo cacumine de manibus fabri fonte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in ſolo ſolùm hæc variatio, ſed in Caueis ipſis. quarum loco inuenerunt antra quædam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent ſubitò feras. Calpurnius hoc voluit, cùm in Carini Venatione timidè miratur.

Apuleius correctus.

Ah miſeri, quotiens nos deſcendentis arenæ
Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ
Emerſiſſe feras? & iiſdem ſæpe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Etſi legi ibi malim, *diſcedentis arenæ*. vti & in Plinij de Curionis Amphi-

Calpurnij emendatio.

Amphiteatro, *discedentibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decora fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi Arcâ. quod Nauim ædificare grandem aliquam solent in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subitò luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum scelestæ illius nauis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφανοῦς ὤκνουν τὸ ἔργον, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων οὐκ εἶχον αὐτὴν ἀνελεῖν, ναῦν ἰδόντες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, καί τινα θηρία ἀφιεῖσαν, καὶ συνισταμένην αὖ πάλιν, ὥστε καὶ ἐῤῥῶσθαι, τοιαύτην ἑτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο: *Et quoniam eam cædem palàm non audebant, nec venenis clàm patrare facilè id possent: nauim quampiam in Amphitheatro conspicientes ita factam vt sponte solueretur, & belluis quibusdam emissis, rursus compingeretur & rediret in priorem statum, visum iis huic similem ædificare*. Nec minus clarè in Seuero: τῆς δὲ δεξαμένης ἀπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου σχῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δέξασθαι καὶ ἀφεῖναι ἀθρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθείσης ἀνέθορον ἄρκτοι, λέαιναι, πάνθηρες, λέοντες, στρουθοί, ὄναγροι, βίσωνες, ὥστε ἑπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ καὶ διαθέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῆναι: *Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exstructum erat instar nauis: quæ capere simul & emittere posset ad feras quadringentas. Eâ autem de subitò occultè solutâ, exsiliebant vrsi, leæ, pantheræ, leones, struthiones, onagri, bissontes: ita vt septingentas feras aut pecudes simul & currere liceret cernere, & occidi*. Nec naues solùm eiusmodi induxêre in Theatra, sed, quod magis admirêre, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subitò aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus suprà. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:

Nauis ad vsum Caueæ.

Neronis parricidiū, quo exemplo cœptū.

Mare siue aquę in Amphitheatris.

Natantia in iis marina mõstra.

Nec

Nec solùm nobis siluestria cernere monstra
Contigit, æquoreos ego cum certantibus vrsis
*Spectaui vitulos, & * equorum nomine dignum*
Sed deforme pecus.

* Hippopotamos intellegit.

Et diu ante illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: *Aliquando*, inquit, *belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subitò aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen ostendit. rursumque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, *Prælium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque.* Noster Seneca ingenia istorum hominum miratur magis quàm laudat in epistolâ XCI. *Qui euripos subito aquarum impetu implent aut siccant*: Et ostendit inter nouas inuentiones esse.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignissimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

SED nónne extrà limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cùm propositum mihi saltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meóne? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisque sitienti mihi liberaliter infunde, &, vt ille ait, * πίονι μέζω. Florentius renidens, E genere Parthorũ tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui Podium sustinet, quique claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paullùm prouehitur & propendet instar pedis. Vnde & nomẽ. Mænianorum eà quædam species est: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum. Mediolani inscriptio vetus est:

* Vberiore mensurâ.

Quid Podium.

est: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET. ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS *HS. L. M. N. LEGAVIT AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FASTIGIVM. *Id est: Sestertium quinquaginta millia nummûm.

INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA. MARMOREA.

Et de his ipsis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT. PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque vt clarè capias, non aliud Podium hoc nostrum, quàm muri pars proiectior & prominentior, antè imum spectaculorum gradum: cui columnæ impositæ cum epistyliis ad ornatum, siue (cùm libêret) ad innixum. Vitruuius describit non obscurè, magnitudine etiam expressâ, si attendis, libro v. cap. VII. vbi de Theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum coronâ & Lysi, duodecima Orchestræ diametri. Supra Podium, columnæ cum capitulis & spiris, altæ quartâ parte eiusdem diametri.* Cuius mens, vt, si Orchestra tota, in quâ Senatores, (pone eam esse graduum quattuor aut quinque) alta pedes XII: tum ipsum Podium vnius sit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam reponi solere in Podiis istis. Spartianus suadet in Seuero, vbi de Circi ludis: *Victoria*, inquit, *vento icta de Podio stans decidit.* Et Dio Cassius agnoscit in Theatri scænis, libro L. cùm refert inter prodigia, ventum tam grandem fuisse, ὥστε καὶ νίκης ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ θεάτρου σκηνῆς πεσεῖν: *vt & Victoriæ simulacrum à scænâ Theatri caderet.* Ad hoc Podium, spectare soliti primi è Senatu. Nam cùm Orchestra plurium graduum esset, dignissimus habitus ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima spectatio. Iuuenalis:

Bene Circumscripsit: quia in orbem circuibat & in ambitum.

Magnitudo & ornatus Podij.

Vitruuius explicatus.

Primi Senatorum ad Podium.

——generosior & Marcellis
Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium spectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIIII. *Factum decretum patrum, vt quoties quid vsquam publicè spectandum proponeretur, primus subselliorum ordo Senatoribus vacaret.* Primus, siue Imus. Ac ne-

Spatij aliquid inter Podium & Gradus. ſcio an inter ipſum Podium & Gradus ſpatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo ſpectare ſoliti honorati. idque propriè, Ad podium ſpectare. Suadeor, quòd ſellis curulibus ſpectaſſe quoſdam reperio. vt Suetonius narrat de Auguſto: *Commiſſione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euênit vt laxatis ſellæ curulis compagibus caderet ſupinus.* Item, quòd ſellas eaſdem honoris cauſsâ poſitas* abſentibus, ſiue etiam mortuis. At ſellæ eæ non eſt vt commodè poſitæ in Gradibus ipſis fuerint, commodiſſimè in hoc plano. Credamq. Conſules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus ſuis ad Podium ſic ſediſſe, cum lictoribus, viatoribus, & magiſtratus ſui pompâ. Tacitus hoc poſtremum ingerit libro XVI. Annal. cùm præmia deſcribit accuſatorum: *Liberto & accuſatori præmiũ operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo neceſſum, fuiſſe eos bono honeſtoque loco, & iuxta Tribunos ipſos. Nec immeritò. vt quiſq. magiſtratibus ſuis appareret. Nec magiſtratus ſolùm ad hoc Podiũ diſſignator ego colloco, ſed & Principem ipſum. cui tamen eminentior quidam Suggeſtus exſtructus, & velut ſua domus. Origo rei à Iulio Cæſare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admiſiſſe ait *ſtatuam inter reges, SVGGESTVM in Orcheſtrâ.* Secutique Principes id tenuêre, vt clarum ex eiuſdem Suetonij Ner. cap. XII. *Icarus*, ait, *primo ſtatim conatu iuxta CVBICVLVM eius decidit, ipſumque cruore reſperſit. Nam perrarò præſidere: ceterùm accubans primùm paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto ſpectare conſueuerat.* Ex quo facilè colligis Suggeſtum illum tectum & inædificatum fuiſſe, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam ſuum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali neceſſariò Tranquillum capis) quod oſtiis quibuſdam ſiue feneſtris, Arenam verſus aperiretur. Plinius hunc morem ſatis illuſtrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuiliter ſuſtulit. *Digna*, inquit, *victore populo ſedes* (de Circo ſermo eſt) *viſenda cùm ceterâ ſpecie, tum quòd æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne ſpatium vna facies, nec magis proprius ſpectandi Cæſari SVGGESTVS, quàm propria quæ ſpectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non CVBICVLVM principis, ſed ipſum cernere, in publico, in populo ſedentem.* Sed præter hunc Suggeſtum,

Sellis curulibus ſpectabant.

*Docui abũdè ad II. li. Annal. Tac.

Apparitores apud magiſtratus ſuos.

Suggeſtus in Podio.

Quis repperit.

Cubiculi formâ, & nomine.

Suetonius explicatus, aliter atque vulgus.

Traianus Suggeſtum recuſauit.

gestum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis honoribus, vt lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent. Suspicor ex Suetonij Augusto: qui *virginibus Vestalibus*, inquit, *locum in Theatro separatim, & contrà Prætoris* TRIBVNAL *dedit*. Nam quod Prætorem nominat, eò est, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni pusillo & magno Theatro* fieri vult *itinera, ascensus, pulpita*, TRIBVNALIA. lib. V. cap. VII. Quòd verò ad Podium ea sedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduersum collocat Vestales. Eæ autem ad Podium. Prudentius.

Tribunal in Podio.

Vestales ibidem.

An quoniam Podij meliore in parte sedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant hastilia.

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.

ET de Podio quidem hactenus. Transeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumspexit Florentius, velut quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidē in Podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quem vides, qui que Arenam diuidit, scito altiorē fuisse nō paullò quàm pro aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenósue pedes. Quæ fera hunc transiliat? Et tamen cōtra inopinatos quoque casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nā primùm re-

Murus Podij olim satis altus.

tia valida, nodoſa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta*, inquit, *copia ſuccini inuecta, vt* RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA *ſuccino nodarentur*. Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

Retia ante Podiũ; quorum raritas ſcilicet non impediebat aſpectum. Retia illa per luxum inaurata.

—— auro quoque torta refulgent
Retia, quæ totis in Arenam dentibus exſtant.

Ligna rotantia.

Nec retia ſolùm, ſed verſatilis quidam trunci adpoſiti muro & huic Podio, contra ſcanſionem omnem ferarum & inſultum. Quæ ligna quidem manifeſtò in ipſis Caueis Ammianus agnoſcit, libro XIX. *Vt dentatæ in Caueis beſtiæ, tetro pædore efferatæ, euadendi ſpe*, REPAGVLIS VERSATILIBVS *illiduntur*: in Caueis inquam, ſed in ipſo etiam Podio aut circà, videtur Calpurnius locare, etſi verbis parum claris aut certis:

—— nec non vbi finis Arenæ
Proxima marmoreo peragit ſpectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis,
** Et coït in rutilum, tereti quà lubricus axem*
Impoſitos ſubitâ vertigine falleret vngues
Excuteretque feras.

* *Fortaſſe leg.* Et coit in rotulam teretẽ: quò lubricus axis.

Verſus enim dubiæ & intricatæ ſcriptionis. Legerem, *Et coït in rutilam*, ſiue, *rotulam.* vt velut truncos eos eburatos vtrimque in rotulam coïſſe, atq. ita inſilientis feræ impetum fregiſſe, & vertendo excuſſiſſe. Neſcio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Gloſſis, στροφεὺς γαλεάγρας, καὶ ἀποψήκτιον, *cardo & vertebra caueæ*. Sed mentem faciliùs verſuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino tranſuerſa quædam ligna verſatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præſidium, Florenti: & quomodo me firment verſus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiamnunc in ſummâ caueâ ſpectare eligam, nec inuideam Senatui Orcheſtram.

Cõtra grandiores belluas quid præſidij.

Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *Vniuerſi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non ſine vexatione populi, circumdati*

cumdati clathris ferreis. Quâ de caussâ C. Cæsar Dictator posteà simile spectaculum editurus, * *Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæsar sustulit, equiti loca addens.* Et iámne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

* Vide & Sueton. in Cæs. cap. XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Cliuosi Gradus.

Immensósque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos.* nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandique rationem subtili quadam Mineruâ intelligas, non crassâ: opus, vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

Distinctio Graduum.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quîs sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus*, inquit, *vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis, ne minus pedes duo constituantur.* Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quatuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronensis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est, pedem & duos digitos semis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & semis latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néue

Quid hîc Gradus.

Eorum dimensio.

Cur latiores facti.

ipsi læderentur, opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad ponè transeundum, siqui surgerent, aut sedentibus iam aliis intrarent. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitũ illud Aristippi, *Cui bono eruditio? Huic saltem*, inquit, *ne in Theatro lapis sedeat super lapidem.* Quamquam & sæpè è ligno Serò repertum, vt puluilli insternerentur Senatui : idque primus Caligula instituit. Dio Cassius: τά τε προσκεφάλαια τοῖς βουλευταῖς, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν σανίδων καθίζοιντο, πρῶτον τότε ὑπετέθη, καὶ πίλους σφίσι τὸν Θετταλικὸν τρόπον ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσει ταλαιπωρῶνται, ἐπετράπη: *Puluilli tũc primùm Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos Thessalicos in Theatra iis inferre concessum, ne insolatione torquerentur.* Ait clarè, Senatui tantùm : posteà tamen id etiam Equiti concessum, ex Iuuenali:

E lapide fuisse, plurimum.

Puluilli iis impositi.

—— exeat, inquit,
Si pudor est, & de PVLVINO *surgat* EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.

Quid Præcinctiones.

PRAECINCTIONES sequuntur. quas, si benè capio, non aliud censeam quàm Graduum interualla & diuisiones quasdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, vt in re tunc clarâ, describit nobis parum clarè. *Præcinctiones*,* inquit, *ad altitudines Theatrorũ pro ratâ parte faciendæ videntur: neq.* altiores quàm quanta Præcinctionis Itineris sit latitudo.* Iterũ: *Gradationes scalarum contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctionem.* Videntur autẽ siue ad Vomitoria & ipsos Aditus, siue in discriminibus Orchestræ, Equestrium, Popularium, Gradus quosdã latiores altioresq. struxisse, qui reliquos minores velut præcingerent & complecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obseruat in illo Veronensi,* Gradum esse circa mediũ, qui duos pedes & vncias sex altus: cùm reliqui tantùm, pedem & vncias duas. Atq. ea profectò Pręcinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures suadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari caussâ, quia velut* cingulũ quoddã latũ fuit. Calpurnius in Amphitheatro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.*

* Cap. III lib. V.

* *id est: Cingulum non altius sit, quàm latum est illud ipsum subcingulare Iter, de quo mox*

* *Et apparet clarissimè Præcinctiones in Theatris.*

Balthei.

* *Eáque re Zodiaci Zona, etiã Baltheus à Manilio vocatur*

Tertullianus De Spectaculis : *Vias enim vocant cardines Baltheorum per ambitum.* Ex quo disce, ad Cingula etiam ista fuisse Vias.

Diazomata

Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: vti cùm populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditione.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij --*totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, *Vomitaria*) *in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredientes in sedilia se fundunt.* Atq. hęc foramina perspicua in hisipsis Graduum reliquiis, itemq. in illo Veronensi.

Aditus, quid appellemus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & discrimina Populariũm per procliuum.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim Vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in descensu. Itaque ait, per procliuum. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque discriminari, & in Cuneos suos tribui, Viis illis secantibus, vult? adhæresco. Excludere enim apertè Equestria & Orchestram videtur: aliter quàm* Suetonius, qui Cuneos in his agnoscit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortasse acceperit scriptor Afer, pro omni populi consessu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. sed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad ascensum aut descensum. In his Viis qui locum non habebant, quique, vt suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Tertullianus: *Nam apud spectacula & in Viâ statur.* Martialis facetè de falso quodam equite, lib. V.

Viæ inter Gradus, duũm generum.

* *Has vias, vocat Itinera Pracinctionum Vitr. cap. III.*

* *Videiam nunc in Cuneis.*

Discrimen aliquod inter Itinera & Scalaria.

In Viis, exclusi spectabant.

Sedere primo solitus in gradu semper,
Tunc cùm licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, transtulit castra,
Et inter ipsas pænè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.
Illinc cucullo prospicit caput tectus,
Oculoque ludos spectat indecens vno.
Et hinc miser deiectus in VIAM *transit,*
Subsellioque semifultus extremo,

Et ma-

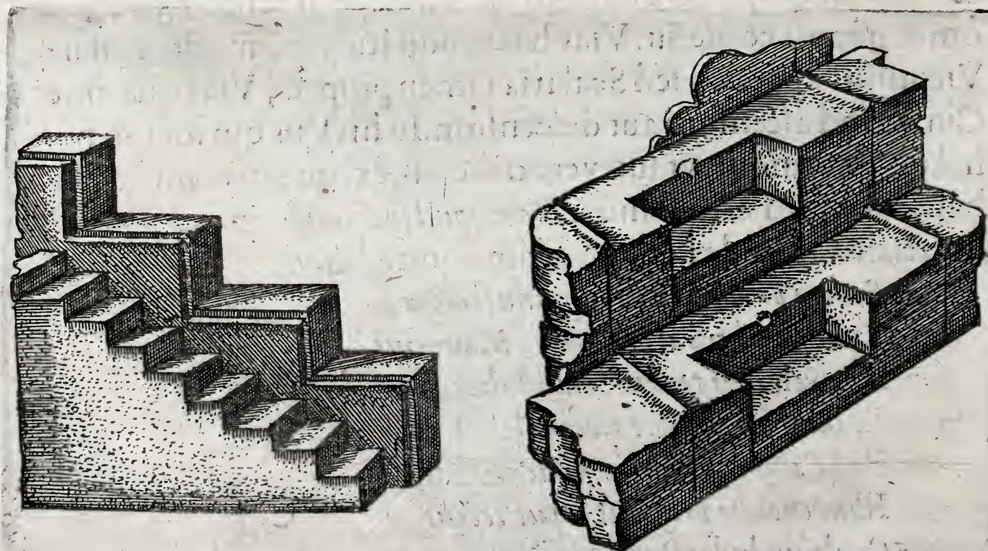
Et malè receptus altero genu, iactat
Equiti ſedere, Lectioque ſe STARE.

Martiali lux data.

Cuius Epigrammatis ſententia iſta. Manneium ſolitum ante Domitiani edictum ſedere inter equites, & quidem in Equeſtrium primo gradu, qui ad Orcheſtram. Sed agnitum & pulſum aliquoties à diſſignatore Lectio, tranſiſſe tandem ad ſummam caueã, & ſpectaſſe inter plebẽ & pullatos: tantumnon inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, ſpectaſſe in Viâ ſemi-ſtantem. Atque huius ſententiæ etiam illud Taciti eſt, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone diſpoſiti *Per cuneos* STABANT, *nequod temporis momentum impari clamore, aut ſilentio ſegni præteriret*. Nam ſtetiſſe eos ſentio in his vtriſque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. cenſeo non minus, trium quatuórue pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & ſemis: quídni duplum iſtis? At Scalarium ſiue Aſcenſuum altitudo, in Veronenſi apparet ſemipedis & vnciæ: latitudo, pedum binûm. Humiliores ergo aliis ſedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Addo, Canaliculas quaſdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuiſſe, quà Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

Dimenſio viarum.

Canaliculæ in gradibus

& vſum

& vsum, credo, habuerunt siue aquæ cælestis deriuandæ, siue potiùs humanæ. Nam cùm dies totos in spectaculis persederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eique vsui tribuimus hos incisos canales. Nam ad pluuiam, scire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuisse.

At CVNEI iam (Alexis κερκίδας dixit) inter has Vias medij. Quidquid enim sedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalarum directio talis, vt ab imo ordiens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potiùs res est, quàm linguæ. Sed hoc mihi nota, Vias istas Scalares non ab imo ad summum rectà & sine intercisione isse. Contrà est. dirigebantur saltem ab imâ Orchestrâ ad primam Præcinctionem. Ibi desinebant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita si triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamur:) triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularium. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscurè: *Cunei*, inquit, *spectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorũ, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalasque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus superiores Cunei medij dirigantur.* Et adde quæ scribit cap. VIII. *Gradationes scalarum inter Cuneos & sedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et sanè hæc præscriptio in parte apparet in Theatro Veronensi ad Athesim: quod deformauit (etsi *παχύτερον*) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in scriptoribus occurrunt crebri. Iuuenalis:

Cunei spectaculorum

Directio Scalarium alterna.

*Quod quidem clarissimè in Veronensi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

——Cuneis an habent spectactula totis
Quod securus ames?

Martialis: *Æra sed à Cuneis vlteriora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

——Cuneati læta Theatri
Seditio.

Et Ausonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas.* Inde excu-

neandi verbum, id est eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, vsurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adsignati. Suetonius in Aug. cap. XLIIII. *Militem secreuit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot subselliorũ, vel etiam Cuneos) *adsignauit. Prætextatis* CVNEVM *suũ; & proximum, pædagogis.* Ad discrimina hæc Cuneorum quique in iis sedebant, allusisse mihi Tertullianus videtur De Resurrectione carnis: *Igitur quantum ad hæreticos, demonstrauimus quo cuneo decurrendum sit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Cunei certi certis adtributi.

Obscura Tertulliani dictio explicata.

Sedere in equitum liceat an tibi scamnis,
Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cunei etiã Senatorum & Equitum.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum missilia sparsit. & quia maior pars intrà Popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos Cuneos Equestris ac Senatorij ordinis pronunciauit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoscit:

——— hunc plausus hiantem
Per Cuneos (geminatus enim) plebisque patrumque
Corripuit.

Quid Cathedra incertè dictũ.

Ad CATHEDRAM iam peruêni. quam solus Tertullianus mihi in Amphitheatris suggerit: *Cathedra*, inquit, *vocatur, ipse in amfractu ad consessum situs.* Et intellegítne amfractum in singulis gradibus? an potiùs superum locum, vbi cliui subselliorum desinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuosque illos velut frangit? Nam plani aliquid spatij ibi fuisse videatur, vnde Cathedris positis spectarent. Possis Calpurnium ad hanc sententiam flectere:

Venimus ad sedes, vbi pullâ sordida veste
Inter fæmineas spectabat turba Cathedras.

Cathedræ fæmineæ.

Nam fæminæ & pullati *non nisi ex superiore loco spectabant*, ex Augusti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIIII. Sellas etiam Martialis nominat, nescio an pro cathedris, an pro subselliis graduum ipsorum. Nam tenebræ mihi adhuc in isto eius versu:

Retractatus Martialis versus.

Et inter ipsas penè tertius sellas
Post Caiumque Luciumque consedit.

Rettuli

Rettuli quidem suprà ad fœmineas sellas: sed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equestria eum egressum, sed in aliquâ semper eorum lineâ hæsisse. An sellæ etiam virorum? easque in gradibus ipsis collocabant? Ita prona quidem facilisque sententia sit, vt dicat misellum hunc irrepsisse inter Caij Luciique sellas, & pænè tertium sedisse cum duobus. sed ex illis quoque latebris protractum. Et sanè de sellis allatis & illatis, quidam mihi suadent. Suetonius Nerone, cap. XXVI. *Interdiu quoque clàm gestatoriâ sellâ delatus in Theatrum, seditionibus Pantomimorum ex parte Proscænij superiore signifer simul ac spectator aderat.* Iuuenalis, in suo illo non inuidendo voto: De sellis dubitatio nostra.

——— & duo fortes
De grege Mœsorum, qui me ceruice locatâ
Securum iubeant clamoso insistere Circo.

Nam vult & optat Sellâ se deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi subsellia componantur.* Tamen magis est vt aliter fuerit, ex iis quæ suprà dixi. Et Suetonij Iuuenalisque loci, euincunt non nisi de supero loco. quod fatemur vltrò. An ergo in Martiali scribendum, *tertias sellas*? capimusque pulsum eum à primo subsellio ad tertium? Sed quam sententiam aut acumen tum habebit, *τὸ pænè*? Iterum dico. parum mihi in hoc versu lucet aut liquet. Tentatur Martialis, sed vereor, vt manu parum faustâ.

At de PORTICIBVS superioribus, è quîs tenuiores spectabant, satis certum. Calpurnius tangit. Porticus quid.

——— en illita porticus auro
Certatim radiat.

Hanc supremam partem Dio ἀψῖδα θεάτρου dixit in Nerone: Καὶ ἐλέφας ἀνήχθη, inquit, ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἀψῖδα: *Elephas sublatus est in summum fornicem siue arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum est in summâ gradatione.* Ideoque non vanè suspicer à Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spectac. *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non posse hiscere probum de iis aut probabile verbum. Easdem videri cum Cameris.

Hîc inserenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIIII.

De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De Orcheſtrâ, de Equeſtribus: & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Fæminarum.

LOCVM & eius membra ſatis deſcripſi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, ſi ordinem Ordinum in conſeſſu noris & diſcrimen. Populi enim Romani, vt ſcis, priſca diuiſio, in Senatum, Equitem, Plebem. His diſcreta in Spectaculis ſua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Roſciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiſcuè enim ibi ſpectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: ἦν μὲν, inquiens, θέα μονομάχων. οὔπω δὲ τῶν τόπων διακεκριμένων, ἀλλ' ἔτι τοῦ θεάτρου συμμιγοῦς ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν ὄντος, ἔτυχε πλησίον τοῦ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν εὐπρεπὴς καὶ γένους λαμπροῦ: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad ſpectandum nondum tunc diſcretis, ſed mixtim ſedentibus viris fæminiſque: accidit, vt propter Sullam mulier quæpiam ſederet, facie & genere honeſta.* At id mutatum ſub Principibus: & diſcrimina dignitatum facta, bono iure. Nec ſubtiliter hîc tempora exſequar.* quid opus? Hoc ſcito, Senatui in Amphitheatris quoque ſuam ſedem fuiſſe, ſuam Equiti, ſuam Plebi. Illam, Orcheſtram dixêre: alteram, Equeſtria: tertiam, Popularia. De Orcheſtrâ vbique obuium. quæ vox nata in ſcænâ & pulpito, tranſiit communi abuſu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitruuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribuſque expoſitus: optimus habitus ſpectioni, ſiue auditioni. Cicero de Senectute: *Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ ſpectat, quàm qui in vltimâ.* Horatius.

Vt propiùs ſpectes lachrymoſa poëmata Puppi.

Magnitudo eius, vt coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortaſſe pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & ſociarum gentium legatis. Equeſtria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equeſtria omnium equitum Romanorum*

Populi Romani tres ordines.

Diu confuſio in Amphitheatrali ſpectaculo.

* Feci enim accuratè in Comment. ad lib. XIV. Taciti.

Orcheſtræ vox Græco ortu.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi ſpectioni.

Equeſtria.

rum sunt. in illis tamen, locus meus sit proprius, quem occupaui. Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturiùs dabat, vt Equestria ab infimo quoque occuparentur.* Et allusit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiamsi ancilla sum, nunquam tamen nisi in Equestribus sedeo.* Ea Equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuêre. itaque passim legas sedere in Quattuordecim: & pro ipsâ Equestri dignitate in Senecâ: *At meherculè multis Quattuordecim Gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri nam. vt idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini: Quàm ampla fuerint, Aucta vider i sub Principibus.

Venimus ad sedes vbi pullâ sordida veste
Inter fœmineas spectabat turba cathedras.
Nam quæcumque patent sub aperto libera cælo,
Aut eques, aut niuei loca compleuêre Tribuni.

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fæminas, quoniam Gradus omnes qui sub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) sed Militares inprimis: fortasse & alios, qui vario agnomine sub Principibus sunt nati. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Fastis lib. IIII. vbi quemdam militiâ functum in Equestribus sibi adsidentem loqui facit: Tribuni inter Equites spectabant.

Dux mihi Cæsar erat, sub quo meruisse Tribunus
Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militiâ sedem, tu pace parasti:
Inter bis quinos vsus honore viros.

Et eodem illo Tribunicio iure spectasse se in Equite Martialis ait:

——vidit me Roma Tribunum,
Et sedeo quà te suscitat Oceanus.

Nam quod de ęre magno huius poetę suspicere, aut censu fuisse Equitem: errabis, tenue semper & exsuccum hoc genus. Ipse id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert: Martialis quomodo eques.

Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,

Sed non obscurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciæ illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis spectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus inprimis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti separarat, ex quibus primi Tribuniciis potestatibus vacarent*. Popularia sunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in Orchestrâ sedere permisit, simplicitate & fiduciâ eorum motus, quòd in Popularia deducti, cùm animaduertissent Parthos & Armenios in Senatu sedentes, ad eadem loca sponte transierant*. Et in Domitiano, verbis quæ rettuli suprà. Vlpianus etiam *Milites stationarios* disponi à Præfecto vrbis vult, *ad tuendam Popularium quietem*. Callistratus, in spectaculis *Iuuenes quosdam accommodare se turbulentibus adclamationibus Popularium* scribit. Et scio vtrumq. intellegere hunc plebis consessum. Plebis. nam etsi populi voce vtuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

Popularia.

Vide Epistolic. nostras, lib. III. ep. XVIII.

Populi vox pro solâ plebe interdū.

Æquales illic habitus, similemque videbis
Orchestram & populum.

Popularia ipsa iterum diuisa.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem ad-tributi reliqui omnes Gradus. id est Cauea media, & Summa: Nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adfessus. Quosdam, imò plerosque Suetonius expressit Augusto: *Militem secreuit à populo. maritis è plebe proprios ordines adsignauit. prætextatis Cuneum suum. & proximum pædagogis. sanxitque ne quis pullatorum mediâ caueâ sederet. Fæminis ne gladiatores quidem, quos* * *promiscuè spectari solemne erat, nisi ex loco superiore spectare concessit*. Vbi de Pullatis quod ait, illustrant Calpurnij versus:

* Suprà ex Plutarcho.

O vtinam nobis non rustica vestis adesset!
Vidissem propiùs mea numina: sed mihi sordes
PVLLAQVE *paupertas & adunco fibula morsu*
Obstiterunt.

Pullati ad superos relegati.

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueâ sum-

summâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tranquillitate, *Verba ad summam Caueam spectantia*, sunt vilia & ad gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo: etiam Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ: Item Fæminæ.

Tu neque Pompeiâ spatiabere cultus in vmbrâ,
Et cùm lasciuum sternet arena forum,
Colla caue inflectas ad SVMMVM *obliqua theatrum.*

Propertij alia distinctio & intellectus.

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cùm Gladiatores in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite spectas, ad loca summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

Confusa aliquando locorum series: eaque occupata. Æs pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dissignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat & miscebat sæpe Quiritiũ turbida plebs. Auidi enim multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo: *Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eosque subitò ante lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.* Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Martialis: Occupare propriè, quid.

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed occupatis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in Iulianum.* Tangit & Tertullianus eam confusionem: *Libertinos in Equestribus, subuerbustos in Liberalibus sedere.* Vbi Liberalia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim, quem turpe occupari à subuerbustis & seruis stigmatiis. Addatur Suetonius Calig. cap. XXVI. *Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abegit.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergóne aliquid aliàs pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè Plautinus Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum in seruis: Loca pretio aliquo distributa. Plauti antelogio lux.

Serui

Serui ne obsideant, liberis vt sit locus.
Vel æs pro capite dent: si id facere non queunt;
Domum abeant.

Græci hæc Ὀπτήεια appellasse videntur: quæ explicant in Callimacho Scholiastę, τὰ ὑπὲρ τοῦ ἰδεῖν δῶρα: *munera quæ spectandi caussâ dantur* Nec in seruis hoc tantùm, sed receptum etiam in aliis è plebe opinor, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Ita enim appellat Martialis, qui loca dissignabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

Et Martiali

Hermes suppositicius sibi ipsi:
Hermes diuitiæ Locariorum:
Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui homines locant, disponuntque.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Dissignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis: *A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis arbitris funerum & sacrorum, Dissignatore & Aruspice.* Plautinus idem ille Prologus agnoscit in scænâ:

Neu dissignator præter os obambulet.

Dissignatores cum lictoribus.

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu lictor verbum aut virgæ mutiant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt Dissignatores in in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij caussâ & ordinis seruandi: sic in Theatris. De funebri Dissignatore, Horatij illud nosti,

—— dum ficus prima calorque
Dissignatorem decorat lictoribus atris.

Non quia proprij Dissignatorum vlli apparitores (viles enim ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à * Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magistri illi aut Præfecti ludorum (nugæ istæc interpretum) sed meri Dissignatores.

* In Saturnalibus dixi, lib. I.

Creuit eorum dignitas.

Quorum tamen dignitas sub Principibus aucta. Vlpianus bene monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Dißignatores*, inquit, *quos Græci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celsus probat: quia ministerium non artē exerceant. Et sanè locus iste hodie à Principe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus sua loca

Pellebant loco non dignos.

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè sæpe meminit acutus & capitalis ille Hispanus, per occasionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiscuè spectandi* (quæ contra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatrali verbo, Excitare aut Suscitare. Excitare.

Bis excitatus terque, transtulit castra.

Alibi: *Et sedeo quà te suscitat Oceanus.*

Suetonius Augusto, cap. XIIII. *Cùm spectaculo ludorum gregarium militē in Quattuordecim sedentem excitari per apparitorem iussisset.* De quâ eâdem re Appianus: καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν στρατιώτην ἀνέστησε: *& Cæsar militem iussit surgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè lusit Diogenes Cynicus (in Diogene Laertio:) τὸν κιθαρῳδὸν ἀεὶ καταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν ἠσπάσατο, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τοῦ δὲ εἴποντος, Διὰ τί; Ὅτι, ἔφη, ᾄδων πάντας ἐγείρεις: *Citharœdum quendam, quo cantante omnes discedebant eumque relinquebant, salutauit, Salue galle. Illo quærente, Quid ita? Quia,* inquit, *cantans omnes* EXCITAS. Ipso illo verbo argutissimè lusit. Sed addo etiam. labente æuo, præter Dissignatores, videri fuisse digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. Epist. X. Tribuni voluptatum.

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Appuleius emendatus. Videri eumdem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ conspicuntur in aperto. Nam quin lateant etiamnūc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ caussâ, protrahā in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. XCI. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui inuēnit quemadmodum in* IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS *exprimat?* Idem libro II. Quæst Natural. *Numquid dubitas quin*

Fistulæ Amphitheatrales.

Spargebant crocum ex imâ Arenâ,

tas quin

tas quin SPARSIO *illa, quæ ex fundamentis* MEDIAE ARENAE *crescens, in* SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI *peruenit, cum intentione aquæ fiat?* Apuleius lib. x. *Tunc de summo montis cacumine per quandam latentem fistulam in excelsum prorumpit vino crocus* (ita emendo ex vet. codice nostri Giselini) *diluta, sparsimque defluens pascentes circà capellas odorato perpluit imbre.* Benè Apuleius, *odorato imbre.* quia è fistulis illis, per minuta quædam foramina stillabat is liquor in modum imbris. Et signatè locutus est Antonius Musa apud Senecam patrem, qui *Sparsiones, odoratos imbres* dixit. Vbi magnus ille Turnebus à se & à vero abit, dum tentat sufficere *adoratos imbres*: & perperàm ad missilia refert. Nam rorem illum ingeniosum, Sparsiones vocabant aptè. Glossæ priscæ: *Sparsio*, Κρόκος ὁ ῥαινόμενος. Et Martialis Spargendi verbo in eo vsus:

Apuleij correctio.

Sparsiones propriè.

Hoc rogo non meliùs, quàm rubro pulpita nimbo
SPARGERE, *& effuso permaduisse croco?*

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro I.

Eæ cum imbre aut nimbo comparantur.

Et Cilices nimbis hîc maduere suis.

Libro. I X.

Lubrica Corycio quamuis sint pulpita nimbo.

Nec è fistulis solùm hic imber, sed scito magis inuento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Lucanus clarè indicat:

E statuis etiam fusæ.

Vtque solet pariter TOTIS *se effundere* SIGNIS
Corycij PRESSVRA CROCI: *sic omnia membra*
Emisere simul rutulum pro sanguine virus.

Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in mediâ & summâ Præcinctione statuas plures fuisse; partim ad ornatum, partim ad hunc vsum. Eas autem scire licet concauas fuisse: & per immissas* fistulas ferreas siue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expressum hunc humorem, non sine præsenti quidem auxilio & manu administrorum, qui in parte infernâ stabant. Ego interrumpens. Hęc mihi mira, inquam: sed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concusso capite & ridens, Crocúsne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, si filum attentè suble-

* *Quas fistulas grandes fuisse suspicamur, & alias minores, quæ ab illis diffusæ per membra.*

Quoque modo id fieri potuerit.

Crocus non ipsa, sed vinum, eâ tinctum ad sparsiones.

sublegisses eius sermonis. Mixtum videlicet tritumque florem cum herbæ fuisse cum vino: quod vinum colorem deinde adsumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit, præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxisse eum per Gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balsama & crocum per Gradus Theatri fluere iussit.* Vbi de Balsamo item notabis, etsi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus spectaculis protritum: etiam Scænicis. ideoque solemnes crocos Propertius agnominauit:

Per Gradus fluebat.

Etiam balsamum.

Pulpita solemnes non oluere crocos.

Adeò vt etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia sparsiones migrarint, & eâdem illâ arte vnguentis perfusi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, disposuisse eum in triclinio variis locis ἀργυρᾶς καὶ χρυσᾶς σωλῆνας, ὥσπερ ὕδωρ τὸ μύρον ἐκχέοντας: *argenteos atque aureos canales, instar aquæ, vnguenta fundentes.* Quod item in Neronis nepotinis sumptibus Tranquillus recensuit, cap. XXXI. *Cœnationes eius laqueatæ tabulis versatilibus eburneis, vt flores: & fistulis, vt vnguenta desuper spargerentur.* Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi versatilia, & Tabulæ ad flores, & Fistulæ ad vnguenta.

Sparsiones vnguentorum in conuiuiis, ab hoc inuētæ.

Suetonius rescriptus.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vsus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando serica, aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod superduci solet, arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, crescentibus opibus, mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium consessum velorum vmbraculis texit.* Ammianus de eâdem re libro XIIII. *Ex turbâ verò minimæ sortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctāt atris, nōnulli velabris vmbraculorū Theatraliū latent. quæ Campanam imitatus lasciuiā Catulus in-*

Vela à Q. Catulo reperta.

lus in Ædilitate suâ suspendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: *Posteà in Theatris tantùm vmbram fecêre. quod primus omnium inuênit Q. Catulus, cùm* * *Capitolium dedicaret.* Eius ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, vbi Foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos. vt in Nemausensi illo clarè: & in summo hoc Romano quædam grandiora, per quæ coniicimus traiici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ siue mali, per foramina ea immissæ & demissæ mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis caussâ. Ad antennas autem subrectas, funes transuersim ligati & extensi; super quos, ducta vela. Testimonia etiam sparsa in veterum scriptis. Propertius:

* At Aedilitati eius id tribuit Ammianus.

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo Sole velis, emitti quemquam vetabat.* Martialis:

Ducere vela & reducere.

Quamuis non modico caleant spectacula sole,
Vela reducuntur cùm venit Hermogenes

Vitruuius præfatione lib. x. *In muneribus quæ à magistratibus, Foro gladiatorum Scænisque ludorum, quædam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: vt sunt sedes spectaculorum,* VELORVMQVE INDVCTIONES. Lampridius in Commodo: *Cùm illi sæpe pugnanti vt deo populus fauisset; irrisum se credens, populum Romanum, à militibus classiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præcepit.* In quo mihi nota milites è classe præpositos huic muneri: scilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu, acutè sed non verè. ἔνιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὸν ἱππόδρομον φέρουσαν ἐξ ἀγορᾶς πάροδον, ἱστίοις καταπεταννύναι τοὺς τὴν θέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους· ῥωμαϊστὶ δὴ τὸ ἱστίον βῆλον ὀνομάζουσι: *Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integi, initio à Velabris facto. Romani autem Velum appellant, quod nos Histium.* Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Velabri vanum etymon.

Variegata ea vela coloribus.

Et vulgò faciunt id lutea, rufaque vela,

Et fer-

Et ferrugina. cùm magnis intenta Theatris
*Per * malos vulgata trabésque trementia pendent.* * Nota firmari, quod suprà monui de Antennis.
Namque ibi consessum caueai subter, & omnem
Scænai speciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore:* *Carbasina deinde vela primus in Theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viamque sacram ab domo suâ vsque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt.* Miratur & stupet in Cæsariano facto Plinius, vel quia tantum spatij inductum: vel quia velis tam pretiosis. Nam Serica ea fuisse Dio tradidit, etsi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικὰ, ὥς γέ τινες φάσιν, ὑπερεπέτασε: *Néue quis spectantium à sole infestaretur, vela super eos Serica, vt quidam tradunt, extendit.* Nec scio sanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Xiphilinus: τά γε μὴν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ ἀέρος διατεθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύκει, ἁλουργὰ ἦν, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἅρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνέστικτο, ἀστέρες δὲ χρυσοῖ πέριξ ἐπέλαμπον: *Vela etiam quæ per aërem expansa ad arcendum solem, purpurea erant. inque iis mediis Nero acu pictus, currum agitans* (videlicet instar Phœbi) *circùm verò vndique aureæ stellæ.*

* Intelligit candicantia, & è tenuissimo lino Nã Q. Catuli etiam è lino, sed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci.

Purpurea vela à Nerone.

CAPVT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustæi. Vmbellæ vsum & causiæ fuisse, velis non expassis. Martialis & Vopiscus explicati. Vmbellati claui.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo versu, Velaria.

——pugnas Cilicis laudabat & ictus,
Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserũt vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoriis, pueri è pegmate subitò in altum occultâ quadam

Iuuenalis explicatus.

Raptus artificiosi & sublationes in pegmatis

machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo spectante & adstupente:

Raptus abit MEDIA *quòd ad æthera Taurus* ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus

Velarij, pro hominibus.

Lego etiam in veteri inscriptione, PRAEPOSITVS. VELARIORVM. DOMVS. AVGVSTAE. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpositi velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica nostra Vela, quæ moneo non semper extensa: quia sæpe id impediebat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hispanus poëta: *Aut Pompeiano vela negata, Noto.*

Velà ventus sæpe negabat.

Tunc Vmbella succedebat, aut Pilleus.

Quid tum igitur? inquies. spectabántne indefensi à Sole? Non prorsus. duplex iis etiam tegmen, siue Pillei, siue Vmbellæ. Pillei quidem Thessalici, vt suprà ex Dione rettuli. quem eumdem cum Petaso aliquis fecerit. & notauit eruditus noster Iunius in libro I I. Animaduersorum, cap. V I. Vsi & *Gausapis*, an *Causiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præscribunt his versibus Apophoretorum:

Martialis illustratus & correctus.

In Pompeiano tectus spectabo Theatro:
Nam populo ventus vela negare solet.

Significat disertè, vsurum se tegmine Causiæ contra solem, si ventus inuidisset vela. Ad eumdem vsum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, siue birros. Vopiscus in Carino, vbi Iunium Messallam eiusque effusionem in ludis acerbè taxat: *Donati sunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canusini.* At de Vmbellâ, Martialis idem:

Pillei quã fine dati.

Vmbellæ.

Accipe quæ nimios vincant vmbracula soles:
Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Quam à faciendâ vmbrâ dictam scito, nec aliud tegmẽ quàm quo hodie in Italiâ passim supra caput suspenso vtuntur, per viam & in æstu. E linteo formant, instar obtusæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extensum, baculo sustinent supra caput erectum. Iuuenalis de eâdem:

Earum forma.

En cui

*En cui tu * viridem vmbellam, cui succina mittas.*

Et Vmbellati claui apud priscos Architectos, qui capite paulatim instar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anisi, Sambuci apud hortenses scriptores. Denique vmbella. quod σκιάδιον Græcis.

*Colorabant enim, vt puto, pro fauore cuiusque in hanc illamue Circi factionem: Prasinam, Venetam, &c.

CAPVT XIX.

Per occasionem, de pilleo quæsitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam surgebat. sed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius sermonis, inquam, in quem deferri diu mihi est votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuisti, hoc quoque velut ἐπίμετρον admetire, de Romanorum capite tecto siue intecto. Nam causiam iis tribuis aut pilleum: sed tantùm per ludos. quid ergo censeam? reliquo eos tempore fuisse intectos? ægrè id crediderim, in moribus nostris tam aduersis. Florentius renidens, A viâ in semitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & sine tegmine habere, non Romanis solùm olim, sed quod magis mirêre, etiam Græcis veteribus, & fortasse Germanis, Gallisque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non causiæ non pillei vsquàm mentio. nec celat nos eius interpres, quin silentium id caussam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius est cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias caussas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodosq. commemorat, tegmina nusquam. imò de Sueuis, clarè satis ostendit pugnasse eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos nostros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuissent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum Martialis, vt nouum, quæsisset:

Pleræq. olim gentes capite nudo

Græci.

Germani.

Galli.

Frustrà blanditiæ venitis ad me:
Ad Parthos procul ite pilleatos.

Parthi tamē pilleati: & quod alibi legisse scio, Daci.

Sed

Sed de Romanis ipſis, ſecuriùs pronuntiem: quia ſigna mihi in illis & argumenta plura.

Argumenta quibus pilleum ſpernimus à Romanis.

Primùm nummi omnes veteres ſtatuæque (in quibus cultus ſcilicet & habitus priſcus) ſine tegmine ſemper. Scriptores itē priſci; pilleum aut petaſum abſtinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæſarem ex omnibus decretis ſibi honoribus, non alium libētiùs aut crebriùs vſurpaſſe, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò geſtandæ. idq. ad caluitium celandum. Obſecro vt quid, ſi pilleus aut petaſus illis? qui certè aptior & fidelior ad diſſimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris ſui deſcriptio. in quo cùm veſtium omnium ſingillatim meminerit, vſque ad calceos: in capite tamen format & fingit ſolum capillum. Sed volſellis pugno: ecce telum. Euſtathius Homeri interpres diſertim ſcribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαλύπτους ἔχειν, *capita intecta habere*, ad Romanos tranſiſſe à priſcis Græcis. Cui auctoritati quid opponas?

Excipiūtur tempora quædam.

Tamen fateor Tempora quædam & Homines ſpectandos, quibus ius & vſus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia.

Sacrorum.

Nam Romanos dum ſacrificabant, capite ſcimus fuiſſe velato, idque priſco quodam & obuio ritu.

Ludorum.

Idem in Ludis fuiſſe, docui iamantè.

Saturnaliū.

Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admiſſus, ſignum ſcilicet libertatis. Martialis:

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent noſtrum pillea ſumpta Iouem.

Peregrinationis.

Sed & Peregrinatio quoque petaſum bono iure ſibi ſumpſit, contra pluuias, æſtus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus* petaſum aptat. Cicero item alibi in Epiſtolis, deſcribens tabellarios iturientes, *Petaſatos eos venire*, ait, *& comites expectare ad portam.* Nec alius mentis illud Suetonij de Auguſto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non niſi petaſatus ſub diuo ſpatiabatur.* Ait, domi quoque. quaſi nouum illud & inſolens innuens, quod alibi quàm per viam.

* *Qui diſtinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad vmbram faciendam marginatus, vt noſtri galeri (forma enim in Mercurij ſtatuis) hic non item, ſed quales dormitorij aut nautici pillei.*

Militiæ.

Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetiò: *Vſque ad præſentem*, inquit, *ætatem conſuetudo permanſit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur.* Nam aliâs, exempla etiam in militibus pilleorū rara.

Excipiūtur & homines

Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primùm

mùm Liberti. quos in pilleis fuiſſe, nouâ libertate, notius & teſtatius eſt quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti ſuo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter ſigna: Liberti noui. Aegri.

Arguat & macies animum. nec turpe putaris
Pilleolum nitidis impoſuiſſe comis.

Artemidorus etiam, qui De Somniis ſcripſit non ſomniculosè. Nam libro primo argutè obſeruat, ἔρια ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσους μακρὰς καὶ φθίσιν προαγορεύειν: *lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem ſignificare*: nimirum quia pilleoli iſti è lanâ. Sed & Græcis πιλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. ἐὰν δέ τις αὐτῷ μακρὰν δίαιταν προστάττῃ, πιλίδιά τε περὶ τὴν κεφαλὴν περιτιθείς. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari cauſsâ. Varronis fragmentum adſignificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: * *Minores natu*, inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus*. Et Nicephorus Gregoras oſtendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam tranſlatum, libro X. in extremo: *De capitis tegmine*, ait, *moris apud ſuperiores Principes erat, vt ætate prouectiores aulici pilleis turbinatis vterentur, ſerico tectis: iuniores autem omnes prorſus nudis eſſent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos adeò exoleuit, vt paſſim omnes & ſeniores & iuniores pilleis vterentur, non minùs in palatio quàm in agris: iisque variis & peregrinis*. Sed tamen permiſſum hoc potiùs ſenibus credo, quàm crebrò vſurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà Varronis verba, nonnihil etiam inuenire poſſim, quod probabiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, ſed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuiſſe videntur pilleati. Horatius ſupicionem clarè facit: Etiam apud Græcos. Senes. * Aliud ergo in maioribus fuiſſe videtur. Conuiuæ.

Vt vinoſa glomos furtiua Pyrrhia lanæ,
Vt cum pilleolo ſoleas conuiua tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille neſcio cui videtur, Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Neue ſic ſuffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad cænam vadens, ipſe ſibi ſoleas fert cum pilleolo*. Et paulo pòſt: *Hæc erat conſuetudo veteranorum, pilleum portare cũ calceis*. Quibus verbis quid ſani ſubſit haud ſanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm quia in tam crebrâ conui- Sed ambigua ea res.

 uiorum

uiorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vsum in balneis fuisse: à quibus cùm exirent, eosdem aliquando retinuisse etiam in mensâ. Certè lapis antiquus Patauij est, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pilleolo aut fasciâ sunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus est, qui nescio an * stabilitor & stator erit pilleo conuiuali. Nam loquitur apud eum libro VI. Larensius dilaudans suos Romanos: ἐσθῆτας δὴ ἔχομεν καὶ ὑποδέσεις εὐτελεῖς, πίλους τε ταῖς κεφαλαῖς περικείμεθα προβατίων δερμάτων δασεῖς, id est: *Vestes etiam habemus & calceatus frugi ac simplices, & pilleos capitibus circũponimus ex ouium pellibus densos ac villosos*. Nec est sanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de mensalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod postremum ipse Larensius firmare videtur, qui præmisit, *Romanos nihil superflui in vestitu habere*, ὅτε ἀπερχομένους: id est, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem aut aliò abeuntes*.

* Sicut & Saturnaliorum pilleus, manasse videri possit à conuiuali ritu non aliter quàm Synthesis.

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & sessionis. Abeo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio, quem priùs necessum est soluas. Romanos adfirmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sellâ*, CAPVT APERIRE *solitum*. Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem: *Si Consulem videro aut Prætorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam*, CAPVT APERIAM. Risit secundùm ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecę verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsus infre-

Caput aperuisse, in honore habendo, Romanos.

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram soluendi viam insistam, sine diuerticulo vllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in Caussis. clarè quidem vt verba Græca sunt: nam interpres rem totâ inuoluit caliginosâ & delutâ versione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀξίοις τιμῆς ἀπαντῶντες, κἂν τύχωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτονται. Quæ vertenda erant: *Romani, sicui obuiam facti sunt cui honor habendus, & si fortè caput veste iniectâ tectum habeant, id reuelant.* En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput sæpe reiiciebant, contra ventum aut æstum: eamque detrahebant in honorati alicuius occursu. Plutarchus idem eum habitum expressit in Gracchis, de Nasicâ: τὸ κράσπεδον τοῦ ἱματίου θέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς: *Laciniam togæ reiiciens in caput.* Et passim nummi & marmora præferunt, quoties repræsentant sacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & sine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatorum aut imbecillium propria, quæq. sæpe cum suspicione luxus. Ea erat, vt capite incederet palliolato. Seneca de ingenioso nostro, sed eneruì Musarum patre: Mæcenatem dico. *Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtrimque auribus, non aliter quàm in mimo* Diuite fugitiui solent.* Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrij, taxans: *Domino stante ipsus*, inquit, *accumbebat* ἔχων διὰ ὤτων κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: *habens vestem in capite, vsque ad aures.* Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describentis accubitum mollissimi omnium Malchionum: *Pallio*, inquit, *coccino adrasum incluserat caput.* Et Plauti versum ausim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Quomodo id factum.

Plutarchus paulò consideratiùs, quàm ab interprete, versus.

Laciniâ togæ caput tectum.

Interdum palliolo, sed ab ægris aut delicatis.

* Vide si libet Epistol. Quæst. lib. III. Epist. XXIII super hoc loco.

Petronio lux.

Et Plautus.

Tum isti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliàs solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de* alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedit.* Hoc Quinctiliani: *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

* Et si paulò aliter ego cepi, in I. Saturnal. sermonum ca. XIII.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intrà porticus.

ET satin' vt exsolui hunc nodum? certè me.iamq. abeo & surgo bonâ fide. Simul descendit. ego consecutus sum, & ad portam cùm venissemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nónne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipsis, inquit, sed iuxta ipsa. Et censeo è regione ad alteram illam portam fuisse; quæ, nisi fallor, Libitinensis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorũ aut grauiter in Arenâ læsorum, iure constituam iuxta mortualem istam portam. Enimuerò solent gladiatores occisi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent ad clamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in spoliario ponatur.* Et hoc idem censeo Victorem significare, in Domitiano, cùm scribit: *At senatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas substitit, Vidésne hos Gradus? inquiens. Paulum etiam adscende; videbis alios, ita flexos & dispositos aptè, vt quantumuis conferta multitudo statim egredi & ingredi ordinatè & sine conflictu potuerit. Ordines hi graduum siue scalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decussantur: & ad ostiola sua siue Vomitoria singuli ducunt. Iam columnæ istæ, iam coronæ, epistylia, zophori, &, vno verbo, omnia exteriora huius operis, admiranda nostro sæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæ olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

Spoliarium probabiliter ad portam Libitinensem.

Gladiatores tracti.

Quid sit Funus gladiatorium.

Gradus interiores, per quos ad spectacula adscensus.

Incredẽda imperitis potentia Romana.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati & cum luce dimissi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam institimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi

Pegma-

Pegmata hîc? aut quid sibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxti:

Hîc vbi sidereus propius videt astra colossus
Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, vt diei tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ replear, & explear numquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ tuâ sit, inter eundum. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus vsus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine est, ἀπὸ τοῦ πήγνυμι, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscæ πῆγμα interpretantur * *Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlusione ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. scribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ sublicæ: turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus,* * *floridæ picturæ: decora futuræ venationis receptacula.* Pegma paullò aliter, pro loculamentis pluteisq. librariis Cicero dixisse videtur lib. IIII. ad Att. Epistola VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè.* At nostrum istud, non aliud quàm grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsidêret. ideoque compacta raris quibusdam tabulis & sublicis. Prudentius:

Pegma, vnde dictum.

* *Dubites an non Lucillij iocus apud Cicer. II. De Orat. huc spectauerit,* Quid Decius Nuculę An confixū vis facere? inquit. *vbi & obscænitas subesse videtur.*

* *Picta enim Pegmata, infrà ex Claudiano.*

Tabulis supernè strata texunt pulpita
Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus caussâ, tecta sæpè argento vel auro, sed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Argento tecta.

Etsi Caius Princeps, vt Plinij verba sunt, *in Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor.* In his Pegmatis varia inuenta & stupendi lusus ingeniorum. de quibus Augustinum loqui sentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruênit? quæ in Theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus est exprimere, Epistolâ, XCI. *His licet annumeres*, inquit,

Augustini ad pegmata non dubia allusio.

Graphica eorum deformatio in Senecâ.

quit, *machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte cohærentibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in se residentibus.* Crescebant, ait, in sublime. Ideò Martialis,

Crescebant subitò.

Et crescunt mediâ pegmata celsa viâ.

Desidebant

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Ruinâ absorbebantur.

Siue quis legere mauult, *desedit*. Quin interdum chasmate & ruinâ subitâ dehiscebant: siue tota pegmata, siue homines qui impositi. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib x. *Iamque totâ suaue fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.* siue, vt liber scriptus,* *decepit*: bene & propriè. De hominibus, Petronius: *Non taces*, inquit, *gladiator obscæne, quem de* RVINA *Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, qui ne tum quidem cùm fortiter faceres, cum pura muliere pugnasti?* Significat enim apertè, fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fœdâ muliere aliquâ (non dissimili schemate, quo asinus Appuleius) commissum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo me non* RVINA *terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Aufuge iudicium, Arenæ imposui, hospitem occidi, vt inter audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem.* Et solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam, vt ij qui impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique discerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audiebat: τοῦτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος, εἴδομεν διασπασθέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πήγματος γάρ τινος ὑψηλοῦ τεθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τῆς Αἴτνης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος, κατηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων εὐδιαλύτους ἐπίτηδες παρεσκευασμένας ὑπὸ τῷ πήγματι: *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in* * *Ætna, positus, eoque compagibus solutis subitò concidente, ipse quoque cecidit in caueas ferarum quæ facilè exsoluerentur, infra tabulatum de industriâ dispositas.* Sed & flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Appuleius correctus.

*Nisi mauis, recepit.

Homines item, qui impositi.

Petronio lucem damus.

Homines in subiectas feras præcipitati.

* Forma scilicet montis lignei, vt in Apuleio.

Flammarũ lusus in pegmate.

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.
Inque chori speciem spargentes ardua flammas

Scæna

Scæna rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus: * *pictæque citato*
Ludant igne trabes: & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia * *turres.*

Vopiscus in Carino: *Pegma prætereà, cuius flammis scæna conflagrauit: quam Diocletianus postea magnificentiorem reddidit.* Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaïci excidij: sed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius: θαῦμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχεν, ἡ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασκευή. καὶ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τῷ βεβαίῳ τῆς φορᾶς ἅπαν ἀπιστήσαντα. τριώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τετρώροφα πολλὰ πεποίητο: *Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portãtium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam et quadruplici.* Statimque addit: τέτακτο δὲ ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὁ τῆς ἁλισκομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν τρόπον ἐλήφθη: *Collocatus autem in quoque pegmate erat captæ ciuitatis dux, eo modo quo captus.* Magis propriè ad hęc nostra pertinẽt Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIIII. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit: ὥσπερ δρῶσιν οἱ μηχανότεχνοι, διὰ μιᾶς ὀργάνου σχαστηρίας πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἀποτελοῦντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fabricarum, astutiâ vnius conuersionis, multa & varia pariter administrant.* Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro instrumentis Astrologorum: & in Laërtio scriptum, Democritum scripsisse Astronomica parapegmata. Inter hos sermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad sinistram, ego ad dextram, vale dicto, deflexim us.

* *Adde Apuleij locum suprà:* Floridæ picturæ. *Pingi enim hæc pegmata solent.*

* Etiam Apuleius suprà nominat.

Captiui duces in pegmatis. Quæ tamen diuersa paullò ab istis.

* *De quibus non repeto mihi scripta II Saturn. cap. XLV.*

* *Qui aureum illum libellum vertit verbatim penè.*

Parapegmata.

FINIS.

INDEX

INDEX CAPITVM.

FINIS.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Priuilegiis Cæsareo & Regio.

IVSTVS LIPSIVS

ABRAHAMO ORTELIO

SVO S. D.

NÆ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Orteli: qui rem omnem tuam librariam, tam promptè non offers mihi solùm, sed vltrò adfers. Vix inieceram de libellis aliquot: tu mihi promis largiter ex vbere tuâ penu, & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure, vt antea virtutem modestiámque tuam, sic prolixum hunc amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatum istum fuisse, ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij: quæ et si ad Architecturam externam inprimis spectât (quam anxiè hîc non quæsiui:) tamen insuêre iis, quæ in formâ faciéque ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firmarint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum iudicio & fide repræsentat: quorum adspectus viam nobis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et quamquam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè solum preßimus Dominæ vrbis: tamen, vt adolescentia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum penetrauimus; nec cum accuratione satis excerpsimus, quidquid ad meliorem vsum. Scilicet erraui eumdem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pueritiam adolescentiamq; peregrinationibus dedi quæ iudicium & dilectum profectò quærunt. id est, virum. Quot mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & maria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, vt plerique

 vitia

vitia tantùm imbiberint, & animi corporísque morbos. Partem eorum Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quòd salui fretum hoc enauimus, nunquam alteri adscripserim, quàm Bono meo deo. Iam illi qui rem fecisse sibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos gestus, vestitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut semen. Atq; vt Appion ille, falsò Polyhistor, cùm Homerum ab inferis magno molimine euocasset, nihil eum interrogauit nisi, Vnde domo? sic plerique istorum adolescentium, in occasione præclara discendi, futilia tantùm consectantur. Itaque vt veram peregrinationem laudo, susceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum vsum:) sic iuuenilem & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi similis longæ nauigationi videtur, sine metâ, sine portu. Iactantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram & ad seipsos flectunt oculos, vident non multum se, sed diu nauigasse. Sed aberro, & in hoc peregrinationis sermone, à re meâ ipse peregrinor. Domũ & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiusmodi aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac pluria sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cùm omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut nouata sumpsi: & dono per se tenui, ac vix dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut lucem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, sed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS *certè* MALVS ABEST. *Vale.*

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRIS QVÆ EXTRA ROMAM LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuisse: eorumque aliquot recensio.

SI ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuisse, quod ad ludos spectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulêre: sic vitia. hæc præsertim, quæ blandiebantur, & admissionem sibi postulabant specie quadam amænæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exstructa passim: sed inprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in spectaculis illis crudis & cruentis erat. Historiæ passim docent, & Christiana item Martyrologia, in quibus toties mentio puri illius sacrique sanguinis, in ferinâ hac sede effusi. Quod si tamen nō ingerant libri: certè oculi. cùm etiamnunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant insignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipsa conscia dei veri, dei magni, in hanc culpam venisse reperietur: quamquam sine suâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus sanè & cetera illustris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: siue ipse pronus in eos ludos, siue studio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exstruxit in ipsâ vrbe sacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Iosephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: *in Campo, maximum Amphitheatrum.* Item Cæsareæ, ait idem scriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκεύασε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον: *Amphitheatrum construxit quod multam hominum turbam caperet.* Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Asiâ, Hispaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit sæculi vetusti. Audeo adfirmare, raram aliquam siue coloniam siue municipium fuisse, in

Amphitheatra passim in prouinciis.

Plebs addicta sæuis ludis pleiumque.

Martyres obiecti bestiis.

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herode struente.

In orbe itē toto Romano.

queîs non & ludi isti, & ludorum simul sedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaserat ludicrum istud studium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc est, in quâ non vestigia Amphitheatrorum: quædam obscura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exstantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, scio:) sed pauca tantùm fidei caussâ subiiciam, visa nobis aut firmiter audita.

Reliquię id docent.

Exstat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrim Campaniæ fluuium (Gariglìano nunc dicunt) iuxtà * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conspicua.

Index Amphitheatrorũ aliquot, quæ hodiè.

* Hodiè Traiecto.

Exstat secundò, Puteolis, pariter Amphitheatrũ latericium.

Tertiò, Capuæ, sed magnificum & è solido marmore.

Quartò, Albæ in Latio, è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorem descriptionem, vnà cum designatione mox dabo. Hæc, quod sciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum solo conspici aiunt magnificum & marmoreum.

In Istriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox subiiciam.

In Hispaniâ, Hispali extrà muros, nisi fallor: pulchrum, sed cuius formam nancisci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeusij in Petrocorijs (vrbem eam, Vesunam Ptolomæi fuisse volunt) pulchrum & satis integrum, extrà mœnia cuius icunculam vidi, sed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato est, & Arenæ eius longitudo XXX. perticarum, latitudo, XX.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod vidêre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrà do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Euro-

Europâ. nisi quod etiam in Heluetiis exstat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce. Amphithea tra, vulgò Arenæ.

CAPVT II.

De Veronensi Amphitheatro: & primò, quando, vel à quo structum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmore est totum. Veronense, marmoreũ. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illis ipsis. De quo eius quæsitum. Sed argumenta huic rei quę adfert, nõ sunt profectò à deâ Pitho: quę recensebo tamen & refellam breuiter; atq. vt in re ludicrâ, per lusum. Quidã ad Augustum referunt. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxtà Athesim flumen. Leuibus his argumẽtis. At Theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vti Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easque variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. Quæ refutamus. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrũ antiquius Theatro esse. Amphithea tra posterius nata, quàm Thea tra. Non credo. & caussa hæc, quia vbique ferè locorum, ludi scænici priores origine & vsu muneralibus istis: igitur & eorum sedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, insculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indiciũ. Taurina capita, parerga operum sunt. Quòd si omnia ad Augustũ trahes, vbi tauri: quis finis? Etiã Nemausese illud gloriabitur structore Augusto. Sed tamẽ hoc, inquit, eius Principis symbolũ: quoniã nummi Augu-

Bos in Nūmis Coloniam notat.

Augustæi, cum impresso tauro. Etiam aliorum, ô bone senex; quia taurus siue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare aliquod signum. At enim Augustus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignosce. non enim vltrà comprimo hunc lienem: non, si ego obiiciendus sim vero tauro. Sed in Octauiâ etiam es suauior. ais illam fuisse sororem Augusti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem sepulcralem fuisse verius auguror, & municipalis alicuius Octauiæ: non illius Principalis, quæ mortua & sepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Augusti operibus sparsis: communiter non negamus. ad Veronam tuam si adstringis, opus sit alio teste. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario suo scribit his verbis: *Denique Veronam feracissimam & antiquam ciuitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur: & habetur quòd constructum fuerit anno imperij Octauiani Augusti trigesimonono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit.* Tibicen hic aliquis, fateor: sed parum firmus. Famæ enim innititur: quæ in his talibus, plurimùm inuenitur fallax. Et cur credam Augusti æuo structum in coloniâ hoc egregium opus: cùm ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura & lapidea tardè ibi cœpêre, vt docui, & sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi æuo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixiæ. Ego etsi certus sum nihil in hac re nunc esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primùm, quia iamtum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra: præit ipse in *Epistolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quî minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti secundo Historiarum: *in eo certamine* PVLCHERRIMVM AMPHITHEATRI

Cyriacus cum Torello facit.

Sed ei quoque fides ab togata.

Sigonij opinio super hac re, lib. I Hist. occid.

Denique, mea.

*Lib. VI.

Placentiæ egregium olim Amphitheatrū.

TRI OPVS *situm extra muros conflagrauit : siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur : siue ab obsessis, dum regerunt. Muncipale vulgus pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam* VICINIS COLONIIS, *inuidiæ æmulatione, quòd* NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX *esset.* Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides : & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait: fortasse hæreas. & quid? fuítne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, suspicor: eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrà. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam formam : non eam prorsus quidem vti nunc conspicitur, sed adiutam, vt solet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ restant, facile conceptu totum opus & designatu. Quâ materie fuerit, & quomodo amburi facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronensis.

CAPVT III.

Descriptio eius distincta magis, & dimensio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore est, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij super alios scandunt. Quisque ordo, Arcus continet siue fornices septuaginta duo. In supremo ordine, statuæ olim columnis adsitæ vel insitę potiùs, vti vestigia docent. Supra eum ordiné, paries adsurrexit, in quo fenestræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vsus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cùm Amphitheatrum velis tectum: siue etiam ad ventum : quia refrigerio certè opus, in æstu, & concursu tot animarum. nec alius huiusmodi foraminum vsus Marmoreũ Veronense Amphitheatrum. Triplici ordine arcuũ. Statuæ ad columnas superas. Vsus fenestrarũ quarundam.

censendus, in illo etiam Romano. Arcuum dimensio, auctore Sebastiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII. latitudo, XII.

Columnarum vtrimque altitudo, pedum XXVII. Epistylij deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter VIII. & s.

Altitudo secundi arcus, pedum XXIIII. latitudo XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s. Epistylij, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, V.

Porticus triplex iuncta

In parte imâ (ad terram enim iterum descendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & sustinent totum opus. Ex iis, Porticus extima, lata pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VIII. s. Ex hac, portæ siue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppositæ, quà longissimum Amphitheatrum est. quarum latitudo, pedum XII. vnciarum VI. At Arenæ ipsius longitudo, perticas continet XXXVIIII. latitudo, XXII. ita vt in perticâ pedes numeres VI. Gradus spectaculorum (*Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti singuli pedem & vncias II. lati, pedes II. Excipio quòd in mediâ caueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes II. vncias VI. Eum, Præcinctionem siue Diazoma censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias VII. lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuêre, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octogintaquattuor*: ita vt singulis pes & medius adsignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

Earũ mensuratio.
Portæ plures in Amphitheatro.
Eius dimẽsio interior
** Alij tamen Plures volũt.*
Graduum numerus & dimensio.
Præcinctio
Scalaria.
Quàm capax cauea tota fuerit.
Auctores, quibus hic nitor.

CAPVT

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Polæ.

POLAM vrbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque inprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie structum, quàm ea quæ alibi vidEmus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: sed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adsurgit cum columnis suis, opere item Rustico facta. At interiora omnia membra, subsellia, aditus, gradus, podia è ligno fuisse certum est; & pro tempore construi potuisse, destruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ nostrâ expletum hîc vides, à manu est & mente Serlianâ. Situm est in vrbe mediâ, ad montem, totiusque operis dimensiones pete, si voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

Pola ad Mare superum.

Seb. Serlij laus.

Item Philandri.

Noua forma Polani Amphitheatri.

Semilapideum fuit, & semiligneum.

Intus hodiè vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi assumptis.

AMPH. POLAN.

CAPVT

CAPVT V.

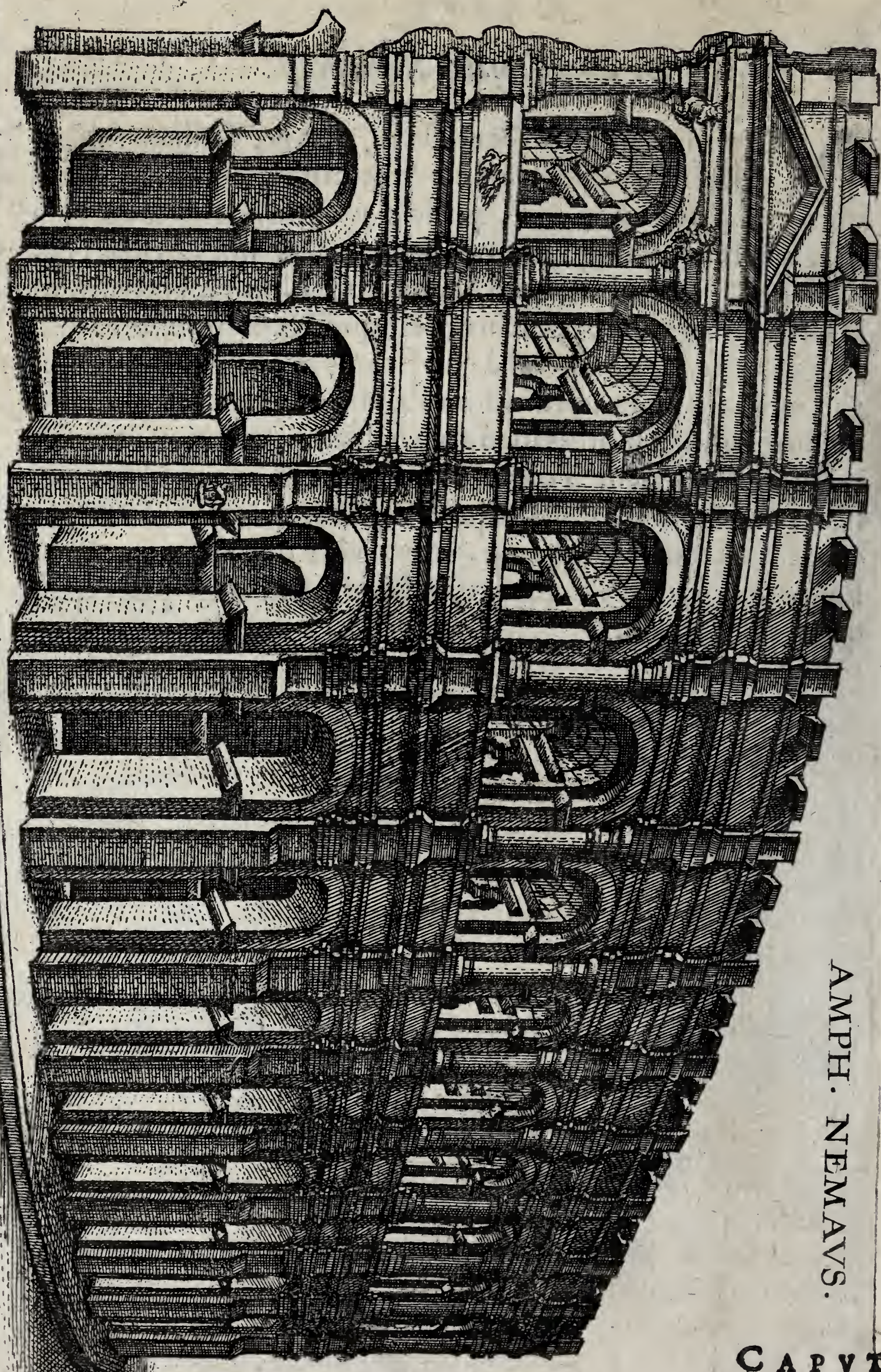
De Amphitheatro Nemausensi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, sed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliæ vrbes. Præ quibus, quid Nemausus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hispaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præsidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albenatem, in libro quem inscripsit Antiquitates Nemausi.

Nemausense non olim inter maxima.

* *Vtrobique hic Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor.*

Ortus eius ignotus.

AMPH. NEMAVS.

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incolæ siue accolæ potiùs, Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo describendo fidem meam nihil tamen obligo. vetúsne an nouum, vera commensuratio an falsa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRVM mihi superest mirum, nouum: & quod latêre tamdiu in illâ Galliæ luce potuisse vix sit fides. Nullúmne ex tot curiosis & auidis ingeniis vidisse, notasse, prodidisse? nullum. Itaque fateor. cùm delata primùm ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiusmodi monumentorum veterum diligente:) hæsi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adseuerabat. & simul Forma, quam offerebat, videbatur non esse nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipsum famæ huius & formæ; qui non auribus suis, sed oculis sensibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidisse seriò adfirmabat, calcasse, deformasse. Is fuit Læuinus Kersmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non semel ipse lustrarat, nō semel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul positos, testes aduocabat obseruationis suæ & dimensionis. Itaque ausus sum hac fiduciâ Formam totius operis dare & descriptionem: quę à mente quidem & linguâ aliena erit, à stilo tamen & ordine nostra. In quo siquid peccabo, designando aut dimetiendo: quæ mea culpa esse potest, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

Diu irrepertū Amphitheatrū, & tamen repertum.

Quis mihi auctor huius descriptionis totius.

* Αὕτη γε χρηστῶν ἐστιν ἀνδρῶν ἡ νόσος.

* *Hic morbus esse proprius bonis amat.*

Est igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum, sed ita, vt videri possit à naturâ. totum enim excisum & cauatum est in monte, sine externâ vlla materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id est, abest plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priscus, quem *Cęsaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur *Douęus.

Semi-natiuum Amphitheatrū.

Vbi id situm.

* *Vulgò.* pōt du Sey.

* *Gallis.* Dovvé.

Mons

Mons est lapideus totus, cuius generis ibi plures: sed lapide tamen non planè duro, quique cæsuram & ferrum facilè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphitheatrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Gallicum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. sed ea tamen facies, vt in edito satis planus & iacens sit, & ab lateribus vtrimque clementer adsurgat. Cortex, vt sic dicam, & tegumentum vniuersi montis, è terrâ est: viscera tantùm è lapide. ideoque non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In summo, sed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum repperis; haud facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant animum, fallat. Cùm enim supernè despicis, aliquem cauum aut puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus est; & à Dædalo quopiam acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus subselliorum à summo margine statim incipiunt; minuunturquè, vt solet, paullatim euntes in decliue. A summo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adspectus est. olim vix ambigo, quin cancelli aut* murus aliquis circumpositus fuerit, siue ad ornandum siue magis ad seruandum. Aliquid enim certè sepimenti fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus: quorum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaque gramen etiam ibi passim: & formosa olim nec ad hunc vsum loca, per ambulant informes oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à se & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat esse numero, LIV. quorum supremus, latus capaxque in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in summo, longa pedes CCXXXVI. At ab imo gradu, statim sequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: estque altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paul-

Montis descriptio.

Quâ parte eius, hoc opus.

Gradus in margine & à margine summo.

* *Ipsis cum suis portis & iannis. Non enim hic Vomitoria vlla aut Aditus alij in gradibus.*

Gradus gramine obsiti & terrâ.

Eorum numerus.

Amplitudo loci in summo.

Podij murus.

Arena, & in eâ tumulus.

paullùm vergit & declinat. In eo ipſo tumulo, æquis interuallis, ſex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus impoſita vel adiuncta putealia (omnia, ſemel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipſa foramina; vti neceſſum, contra illapſum. His putealibus inſerti annuli craſſi ferrei fuêre, (veſtigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inſerto, admoueri poſſent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis ſatis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut oſtiola ſunt, quæ per ſcalas quaſdam coclides ſiue incuruas, ad Viam infrà ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur totidem, quot foramina: quæ ſingulæ gradibus non magnis XIII. conſtabant. In orbem tumuli, in ipſo muro, foramina quadra exſecta, quæ Scalis illis lumẽ infundebant ad aſcenſum aut deſcenſum. Foramina hæc ſingula, ita collocata, vt vnum ſeruire Scalis duabus poſſit; velut ex icone vides. At in meditullio ipſo huius tumuli, cauus eſt rotundus ſiue puteus: quem ambigebat meus doctor antiquúmne diceret, an ab hiſtrionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vſi ſunt ad malum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitantia vela. Formæ noſtræ ſculptor haud ſatis aptè id expreſſit: captu alioqui pronum.

Foramina in tumulo. *Putealia ad ea tegenda.* *Scalæ, ad oſtiola.* *Foramina alia ad lucem.* *Cauus in medio tumuli.* *Cui vſui.*

Circa hunc tumulum, vt dixi, depreſſior multò Area ambit: quæ lata vndique vſque ad murum podij, pedes XV. Ita diametrum totius Arenæ eſſe oportet, pedum LX.

Arenæ reliquæ forma.

Hæc Amphitheatri ipſius imago. at iuxta ipſum, in eius latere bina grandia & rotũda, ſiue Cubicula ſiue potiùs Cameræ occurrunt: in eodem illo lapideo monte ſeorſim exciſa. Forma eorum velut pillei nautici, ſiue priſci Romani. Lata ſunt in imo, pedes circiter LXXX. ſed in altum paullatim arctantur. In faſtigio vtriuſque Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum ſeruit: prorſus eo modò quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria ſunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non habet. Ita enim ſita ſunt vt alterum Internũ videatur, alterum Externum. Per hoc in illud ingreſſus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clauſum. At Externum aditus ſiue vias habet tres. Prima ducit ſubterraneo meatu ad Tumulum

Cubicula adiuncta Amphitheatro. *Situs & deſcriptio eorum.* *Viæ in altero tres.*

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad ostiola tēdit. ita vt infra gradus omnes subselliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes CXXV. latitudo, ped. VII. altitudo, ped. VIII. Altera paullò breuior, pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipsam rectà ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallē montis. Per eam ingressus in hoc Cubiculum: per eā item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatę è toto Theatro Cubiculisque. Forma harum viarū similis. factę omnes in lapideo monte, & cauatæ in * arcum.

*Nec alia in muro illo portula: contrà, quàm in Romano aliisq.

* Sic tamen vt in acutum penè desinerent, cameratione haud planè rotunda.

De vsu huius loci.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expressio mea ferunt) sic habent: vsum, si placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud satis certus. Nam forma ipsa Amphitheatri videtur. clausum enim in orbem vndique. & vix tamen est vt Amphitheatralis vsus. Primùm tumulus ille qui in medio surrectior, quid ad pugnam aut cursum? Æquitatē enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumiecta, nónne exigua & angusta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenûm pedum spatio, cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de Theatrali & scænico igitur vsu verius est? Non abhorret ille tumulus: qui instar Scænæ rettulisse videtur, in quâ spectari possent & audiri personæ. Foramina etiam illa sena, nō incommodum vsum habuisse videntur, ad actores pro tempore submittendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venire in hanc Scænam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei seruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agētiumque, obuerti in vnam partem tantùm possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli semper imagine facta, bono iure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli diuisa, & spectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere vsionem omnem huius loci satis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin

Quem nescias Amphitheatralē, an Theatralē facias. Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro.

Et Theatro potiùs adiudicent.

Cui tamen alia iterùm obstant.

* Ita inquā, vt dimidiata tantùm loci pars insessa.

Gladiatores potuisse commodè hîc dari.

quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ satis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in statu. Sed quid singillatim circumeo? credo reuera varium & miscellum huius loci vsum fuisse: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuêre gladiatores: potuêre histriones aut mimi: potuêre velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in prouinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus.

Mixtũ fuisse huius loci vsum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuêre tamen instar Spoliarij esse, siue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris suis solere, scimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem scænicum aut arenarium apparatum.

Cui vsui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuisse: satis conuincamus vel hoc non pagani operis argumẽto. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum. cuius viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut auecti. Sed & incolę ipsi antiquitatẽ aliquam iactant, & Druides sedẽ habuisse apud se volũt. Ceterùm bella vetera fortasse, & (quod magis cõstat) Anglicana, incẽdiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.* Doueonam Ptolomæi fuisse, non vanè ego suspicer, ex nominis quod pagus nũc pręfert claro argumẽto. & collocatio ipsa Ptolomęi nõ dissidet.

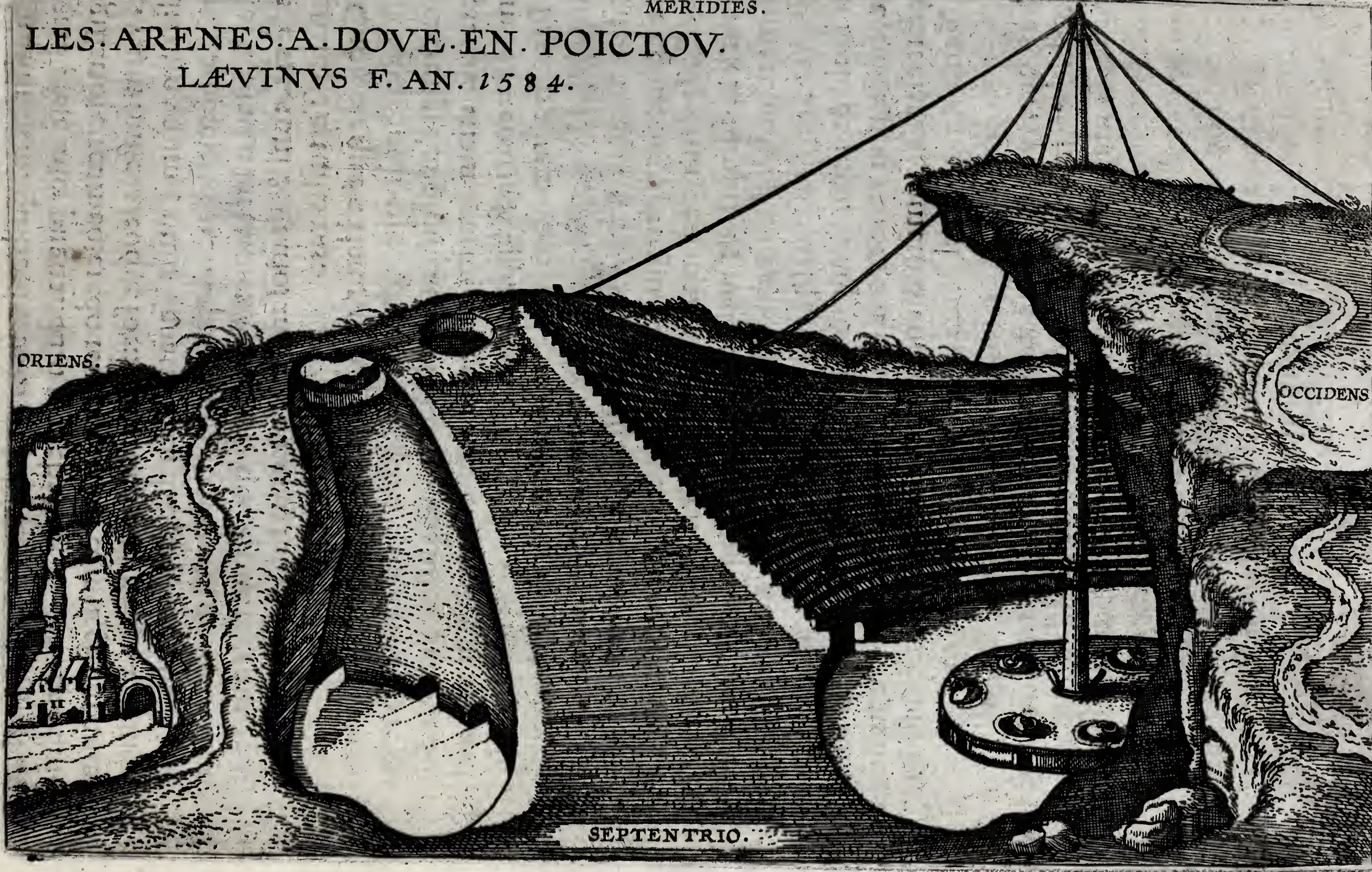
De pago ipso, qui antiquus.

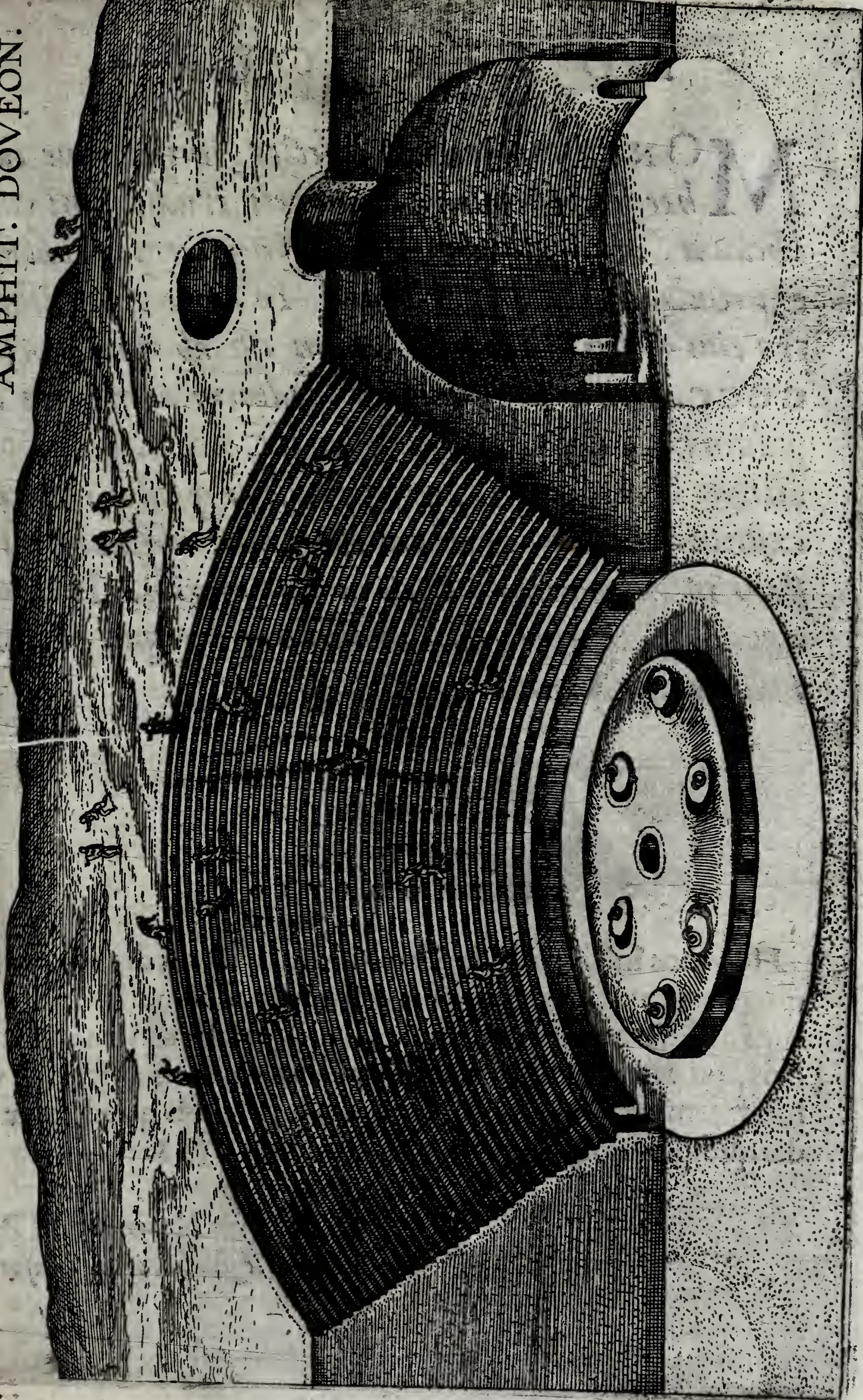
* Rectè enim ex Doueona, Doué; curtata voce, vt solet.

Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciscum, anno ∞. I Ɔ. XXXIX. circumforaneis quibusdam histrionibus, qui Apostolorum acta repræsentabant, permisisse hunc Amphitheatri locum ad spectacula ea edenda. Illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conuentu, qui dies triginta perseuerauit, multum atque vberem quæstum ad paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Nequis in posterum illic lapidem excidisse vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas XXX. Crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus iam imminebat huic loco. Tantum sciui, tantum audiui. siquid aliter est: mendacium ego fortasse dixi, at non sum mentitus.

Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Edictum regis, pro Theatro.

LES.ARENES.A.DOVE.EN.POICTOV.
LÆVINVS F. AN. 1584.
MERIDIES.
ORIENS.
OCCIDENS
SEPTENTRIO.

AMPHIT. DOVEON.

AD LECTOREM.

*M*ONITVM *te volo, Lector, incidisse me cùm hæc scripsissem in Eliæ Vineti eruditißimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius vrbis, hæc ferè. Situm esse ab vrbe veteri* CCCC. *circiter paßibus. Longitudinem arenæ eius esse pedum* CCCLXX. *latitudinem,* CCXXX. *Vulgò palatium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. vocari etiam Arenam: idq́ nomen exstare in monumentis Ecclesiæ S. Seuerini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expreßionis.*

APPROBATIO.

Hos duos Iusti Lipsij de Amphitheatris libros dignos censeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priscum astrictumque, tum quòd eruditis eiusdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiscentes quod sanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apostolicus ac Regius librorum Censor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantum ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in literis ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, quique iudicare de Literis possint, acceperimus, insignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assiduè verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patricinioq. nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcunque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus, statuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, siue integros, siue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra sacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum nostrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, absque tuo tuorúmve hæredum consensu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiusque libri exemplaria, quemadmodum moris est, ad Imperialem nostram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc nostrum transgredi, violare, aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solùm eiusmodi libris, tibi, hæredibúsue tuis, auxilio Magistratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, sed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius semissis quidem Fisci nostri Procuratori, fraudis vindici; alter verò semissis, tibi hęredibúsue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuersis & singulis nostris & sacri Romani Imperij subditis & fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis quàm Politicis, cuiuscumque status, gradus aut ordinis extiterint, pręsertim verò iis, qui in Magistratu constituti, vel suo vel superiorum suorum loco aut nomine, ius dicunt, iustitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium nostrum impunè violare, spernere aut negligere patiantur: Sed, si quos contumaces compererint, constituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuscunque modis coërceri curent, ni & ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto, & Cæsarei nostri sigilli impressione munito, confirmamus. Datum in arce nostra Regia Pragæ, die prima mensis Augusti. Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Nonagesimo secundo. Regnorum nostrorum Romani decimo septimo, Hungarici vigesimo, & Bohemici itidem decimo septimo.

Subsign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum sacræ Cæsareæ M^tis proprium.

Io. Baruitius.

Additum sigillum Cæs. M^tis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecùs faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE AMPHITHEATRIS *libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCVIII.

LABORE ET CONSTANTIA

